

זהויות בקונפליקט בין שואה לתקומה: שליחות היישוב בריכוזי שארית הפליטה באירופה*

לילך רוזנברג-פרידמן

א. מבוא

עם תום מלחמת העולם השנייה נותרו ברחבי אירופה מאות אלפי יהודים שרידי שואה, שארית הפליטה של יהדות אירופה. רבים מהם (כ-250,000), ניצולי מחנות השמדה ויהודי מזרח אירופה שבנתיבי 'הבריחה' הגיעו למערבה, התרכזו במחנות עקורים בשטחי הכיבוש האמריקני והבריטי באוסטריה, באיטליה ובעיקר בגרמניה. המחנות התקיימו בשנים 1945-1949. עד להקמתה של מדינת ישראל היו שערי הארץ כמעט סגורים בפני הניצולים בשל מדיניות הבריטים, ועם הקמת המדינה הלכו מחנות העקורים והתרוקנו.¹ התארגנות הניצולים במחנות העקורים לוותה בפעילות יהודית וציונית ענפה שגברה עם בוא השליחים מהארץ. מדינת ישראל המשיכה במפעל השליחות עד לחיסול המחנות, אך אפשר לשער שזו נשאה אופי שונה. השליחות לאחר קום המדינה חורגת ממסגרת מאמר זה.

בשנים 1945-1948 שלח היישוב כ-400 שליחים ושליחות למחנות העקורים, מרביתם לשטחי הכיבוש האמריקני בגרמניה, מקצתם לארצות אירופיות אחרות. שליחי הממסד הציוני מנו את חיילי היישוב מהצבא הבריטי שהיו הראשונים שהגיעו

* אני מודה לפרופ' מרגלית שילה ולד"ר יעל גוטר על הערותיהן והארותיהן החשובות והמועילות.
1 על שארית הפליטה ומחנות העקורים ראו, עירית קינן, לא נרגע הרעב: ניצולי השואה ושליחי ארץ ישראל, גרמניה 1945-1948, תל-אביב תשנ"ז (להלן: קינן, לא נרגע הרעב), עמ' 113-117; זאב מנקוביץ, בין זכרון לתקווה: ניצולי השואה בגרמניה הכבושה, ירושלים תשס"ו. על 'הבריחה' ראו, יהודה באואר, הבריחה, תל-אביב תשל"ד.

לניצולים; שליחי המשלחת הארצישראלית-פלוגות הסעד מטעם הסוכנות היהודית בראשות ד"ר חיים הופמן-יחיל (הללו היו רוב השליחים); מורים, גנות ומטפלות, אנשי 'הגנה', שליחי המוסד לעלייה ב' ושליחי עליית הנוער. לצד השליחים הרשמיים של היישוב פעלו במחנות גם נציגים לא פורמליים של תנועות חלוציות שכוננו 'שליחים שחורים'. השליחים הציונים התרכזו בארגון הניצולים לקראת חיים עתידיים בארץ והתמקדו בעשייה ציונית לצד סיוע הומניטרי.² פעילות חינוכית, תנועתית ופוליטית נכללה אף היא במפעל השליחות.

בין השליחים היו נשים שהשתייכו לפלוגות הסעד, למשלחת המורים ולעליית הנוער. השליחות פגשו בבואן לאירופה ניצולי שואה שרבים מהם נותרו יחידים מכל משפחתם. הללו שהו במחנות ארעי בתנאים קשים, בחוסר ודאות כאשר לעתידם והיו תלויים בגורמים חיצוניים.³ במציאות מאתגרת זו פעלו השליחות ובה עוצבה זהותן. תופעת השליחות שנדונה במחקרים לא מעטים כמעט לא נותחה מההיבט המגדרי. במאמר זה אנתח את זהותן של השליחות הארצישראליות באמצעות בחינת תפיסתן העצמית ויחסיהן עם הסובב אותן: הניצולים, השליחים, הממסד שלחן, תנועתן ומשפחתן. על כך אנו למדים מהתבטאויותיהן, מרשמיהן ומפועלן.

המאמר מבוסס על כתבים שנכתבו בידי השליחות ועל אודותיהן, ובהם מכתבים אישיים, יומנים, דוחות רשמיים, ידיעות בעיתונות וקטעי זיכרונות. בניתוח הסוגיה נתקלתי בשתי בעיות מרכזיות. הראשונה נבעה מהעובדה כי התופעה של עזיבת נשים את ביתן ומשפחתן והתמסרותן הממושכת לעשייה לאומית צמחה במצב ייחודי ונדיר שנוצר בעקבות השואה. זהות השליחות ייחודית אף היא מבחינת מצבן המשפחתי, אופי הפעילות והמחיר שהן נדרשו לשלם.⁴ אי לכך קשה לבחון את התופעה

2 שליחי המשלחת הארצישראלית אורגנו על ידי המדור לשליחים של הסוכנות על פי מפתח פוליטי והגיעו למחנות העקורים החל מדצמבר 1945. מינואר 1947 ריכזה המחלקה לעליית הנוער של הסוכנות את ענייני הנוער. בפברואר 1947 הוקמה המועצה למען החינוך בגולה שעסקה בעיקר בשיגור מורים למחנות העקורים. גם ההסתדרות, המפלגות, תנועות נשים וקיבוצים שלחו שליחים. קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 13-14, 102, 147.

3 על מחנות העקורים, אוכלוסייתם ותנאי חייהם, ראו, חגית לבסקי, 'שארית הפליטה כישות לאומית בהתהוות', השואה – היסטוריה וזיכרון: קובץ מאמרים, ירושלים תשס"ב, עמ' 190; קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 39, 41, 78-83, 148. על מחנה העקורים ברגן בלזן תחת הכיבוש הבריטי ראו, חגית לבסקי, לקראת חיים חדשים: ניצולים ועקורים בברגן-בלזן ובאזור הכיבוש הבריטי בגרמניה 1945-1950, ירושלים תשס"ו (להלן: לבסקי, חיים חדשים).

4 תופעת השליחות אינה זהה לנשים מיסיונריות שהיו רווקות, הונעו מדחף דתי והקדישו עצמן למיסיון באופן טוטלי. נחם אילן, 'מיס קרי והר האלוהים: לתולדותיה של שליחה מיסיונרית בירושלים', קתדרה, חוב' 115 (ניסן תשס"ה), עמ' 57-94. היא הייתה שונה גם מתופעת הלוחמות, נושא שנחקר לא מעט. למשל, Joshua S. Goldstein, *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*, Cambridge 2001

מפרספקטיבה השוואתית. בעיה נוספת, האופיינית ככל הנראה לשליחים באופן כללי, נעוצה בקשיי השליחות לתעד את פעולתן באופן רציף, אף שהן חויבו לשמור על קשר מכתבים הדוק עם הארץ.⁵ דיווחיהן לעתים מקוטעים ואף חסרים. גם המידע האותנטי על הדרך שבה ראו הניצולים את השליחות מועט.

כמה זהויות כוננו את דמותן של השליחות, החל בזהות האמהית, דרך הזהות הנשית, הלאומית והקיבוצית וכלה בזהות האיטית. הזהות הנשית הייתה מצויה בסערה. לתפקיד נדרשו זהויות מקוטבות שביניהן שרר קונפליקט לעתים קרובות. מכלול הזהויות של השליחות והקונפליקט שביניהן ינותחו במאמר.

העיסוק ב'זהות' ובקונפליקט בין זהויות מצוי כיום בעין המחקר. המונח 'זהות' מתייחס לתפיסה העצמית של האדם בהיבטים השונים של חייו לנוכח יחסיו עם העולם הסובב אותו.⁶ העיסוק בשאלה נובע מהתפתחות התפיסה ולפיה ה'זהות' אינה מולדת בלבד אלא מתפתחת ומתעצבת בהשפעת הסביבה, ובהתאם לתפיסות החברתיות וליחסי הגומלין בינה ובינן.⁷ אי לכך עיצוב זהות וקונפליקט בין זהויות בולטים במיוחד בחברות משתנות, ובחברות לאומיות-מהפכניות שחרטו על דגלן גם שינויים חברתיים, כמו החברה הציונית.

בחברה הציונית, שלצד שאיפותיה הלאומיות חתרה ליצירת חברה חדשה, הייתה סברה כי לאומיות אמורה להוביל לתקינות מגדרית וליצירת 'אדם חדש' שמאפייניו גבריים.⁸ בעבור חלק מהנשים ההצטרפות למפעל הציוני הייתה כרוכה בגיבוש שאיפות חדשות ואף בשינוי הזהות: הן ביקשו להשתחרר מהתפיסות המסורתיות של החברה היהודית הפטריארכלית ולהיות ל'עבריות חדשות'. מחקרים העוסקים בדמותה של

5 למשל, מנוחה יפה ומלכה שפירא בדו"ח לסוכנות, 8.2.1947, 10.1.1947, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ), S86/57; רחל כץ, 'כתיבת מכתבים כאן נחשבת ללוקוסוס', כפר הנוער בקפריסין, 1947 [אין תאריך מדויק], אצ"מ, S75/4573; קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 113-117.

6 ראו, למשל, מרים ריידר-רות על עיצוב זהות החלוצה בארץ ישראל, 'The Plough Woman: Identities in the Making', in: Mark A. Raider and Miriam B. Raider-Roth (eds.), *The Plough Woman: Records of the Pioneer Women of Palestine*, Hanover and London 2002, pp. lx-lxxiii.

7 אורנה ששון-לוי, זהויות במדים: גבריות ונשיות בצבא הישראלי, ירושלים תשס"ו, עמ' 9-10.

8 חלוץ ולוחם, היפוכו של היהודי הגלותי הנשי'. ראו, דוד ביאל, ארוס והיהודים, תל-אביב 1994, עמ' 231-232; מיכאל גלזמן, 'הכמיהה להטרנסקסואליות: ציונות ומיניות באלטונוילנד', תיאוריה וביקורת, כרך 11 (חורף 1997), עמ' 145-162; Daniel Boyarin, *Unheroic Conduct: The Rise of Heterosexuality and the Invention of the Jewish Man*, Los Angeles 1997 לסדר חברתי חדש ביקשו לעצב 'גבר חדש' ואישה חדשה'. ראו, בילי מלמן, 'מן השוליים אל ההיסטוריה של היישוב: מגדר וארצישראליות (1890-1920)', ציון, חוב' סב (תשנ"ז) עמ' 246; Nira Yuval-Davis, *Gender and Nation*, London 1997; George I. Mosse, *Nationalism and Sexuality: Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*, Madison 1985.

האישה החדשה בארץ ישראל מצביעים על מתח בין זהויות שונות המרכיבות את עולמה.⁹ ניתוח זהותן המורכבת של השליחות מוסיף נדבך למחקרים אלה. אפשר לראות בתופעת השליחות 'מקרה פרט' של סוגיות חוזרות ונשנות בהקשרים שונים בחברה הציונית, כגון: מאבק נשים להרחבת המרחב הציבורי בהקשר הלאומי; אמהות בחברה לאומית; מתח בין עבודה למשפחה ועוד סוגיות שנדונו על ידי נשים ממגזרים שונים בתקופת היישוב ושמסקנותיהן התאימו לתמונת עולמן החברתית והפוליטית. אולם 'מקרה הפרט' של השליחות הוא ייחודי, היסטורית ומחקרית, בכמה מובנים. הייחוד אינו טמון בהכרח בדילמות שעורר, אף לא בעשייתן של השליחות ובתחושותיהן, אלא בהעצמת הקונפליקט בין הזהויות. ההעצמה נבעה מן הניתוק מהמשפחה (הניתוק הפיזי והנפשי, משך הזמן, המרחק הגאוגרפי), ומהמחיר האישי והמשפחתי שנתבע מהשליחות. זאת ועוד, דווקא היציאה מחוץ לגבולות הארץ מאפשרת התבוננות מזווית מיוחדת בזהות הנשית, שכן השליחות הוצגו בפני הניצולים כנשים וכציוניות. אך מעל לכול, בשונה משליחות אחרות¹⁰ ומהמתגייסות לצבא הבריטי שהקדימו אותן במעט,¹¹ ייחודיות השליחות למחנות העקורים היא פועל יוצא של הסיטואציה ההיסטורית החריגה שבמסגרתה פעלו השליחות. השואה, שאין לה אח ורע, הביאה לשליחות שאין לה מקבילות. ייחודיות התופעה יש בה כדי להעיד על קווים יוצאי דופן של זהות נשית בעידן של מאבק לאומי.

ב. פרופיל השליחות

196 שמות של שליחות באירופה בשנים 1945-1948, מרביתן בגרמניה, היתר באיטליה ובקפריסין ומיעוטן בארצות אירופיות נוספות, מצויים בידי.¹² בהנחה שלמעלה מ-400 שליחים פעלו במחנות העקורים וברחבי אירופה, הרי שהנשים מנו בין שליש למחצית

9 למשל, דבורה ברנשטיין, 'בין האישה האדם ובין אשת הבית: אישה ומשפחה בציבור הפועלים היהודי העירוני בתקופת היישוב', בתוך: אורי רם (עורך) החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים, תל-אביב 1993, עמ' 97-98. על העבריות החדשות ראו גם מרגלית שילה, רות קרק וגלית חזן-רוקם (עורכות), העבריות החדשות: נשים ביישוב ובציונות בראי המגדר, ירושלים תשס"ב.

10 לילך רוזנברג-פרידמן, 'מעל השליחות הדתיות לאירופה בשנות השלושים: יצירה נשית?', דברי הקונגרס העולמי הארבעה-עשר למדעי היהדות 2005 (בדפוס); הנ"ל, 'על שליחות קק"ל (בכתובים)'.
11 חלק מהנשים שהתגייסו לצבא הבריטי עשו זאת ממניעים אישיים, ותפקודן ותנאי השירות שלהן היו שונים מאלה של השליחות. אני מודה לענת גרנית-הכהן העושה עבודת דוקטור על נשות ה-ATS בצבא הבריטי בהנחיית פרופ' מרגלית שילה, על מידע זה.

12 למשל, רשימת השליחים לגולה בשנת תש"ו, 'אצ"מ', S6/1857; רשימת אנשי פלוגות הסעד והשליחים לארצות אירופה, 25.11.1946, שם, S86/347; רשימות מורים לגולה, 1947, שם, S86/50; דו"ח מפעולות ועד החינוך באוסטריה, ספטמבר 1947, שם, S86/54; קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 164-166. בשל מגוון הארצות ומספר המוסדות המעורבים בשליחות, המידע הקיים רווי סתירות.

מהם.¹³ מספרן מרשים בהתחשב בקשיים שנלוו לשליחות ובהדרה המסורתית של הנשים מעשייה ציבורית. שארית הפליטה הייתה חלק בלתי נפרד מהמאבק הלאומי להקמת מדינת ישראל, וגם נשים היו שותפות למאמץ.

השליחות היו ממוצא אירופי; מרביתן היו רווקות, חלקן נשואות ומיעוטן אמהות. גילן נע בין עשרים לחמישים שנה. מהן היו חברות קיבוץ ומהן עירוניות, רובן חילוניות אך היו גם שליחות ציוניות-דתיות. האחרונות נטו לפעול בקרב ילדים דתיים, בד בבד עם עשיית נפשות לתנועה הציונית-דתית או לקיבוץ הדתי.¹⁴

המשותף לכל השליחות היה הרצון להתגייס למען המפעל הלאומי ונכונות לשלם מחיר אישי. הנשים ביישוב היו שותפות הן לתחושת האחריות של היישוב כלפי הניצולים, הן לרגשות האשמה על שלא נעשה די להצלתם. השליחות נתפסה בעיניהן כדבר ראשון במעלה על רקע השואה. משום כך הן היו מוכנות לשאת בניתוק מתמשך מהארץ ובנטל הנפשי שטמן בחובו המפגש עם הניצולים.

מאגר הנשים המועמדות לשליחות אמנם לא היה גדול, אך המוסדות שעסקו בגיוס נשים לשליחות ביכרו את אלה שהיו בעלות תודעה לאומית, ושדמיון ה'צברי' אפשר להן לייצג את ההווה העברית החדשה. אי לכך בין השליחות לרוב לא היו 'עולות חדשות'. זמן שהייתן בארץ אפשר להן להפנים את ערכי היישוב.¹⁵ חלק מהשליחות היו חברות קיבוץ. הקיבוץ, 'הסמל הציוני המובהק' וזירת עיצוב זהות העבריה החדשה, היה גורם מרכזי ביציאת נשים לשליחות. ההסדרים המוסדיים בקיבוץ (למשל, הטיפול המשותף בילדים) הקלו על יציאת החברות, והמשמעת הקולקטיבית בקיבוץ הקלה על מוסדותיו להורות מגבוה על יציאה לשליחות. היו מקרים שבהם מי שלא שלטה ביידיש (שהייתה 'שפת' מחנות העקורים) הועדפה על פני דוברת השפה בשל הזהות הלאומית שהייתה פן מכריע בבחירת השליחות. צביה להר-הרשקוביץ, חברת קיבוץ גבעת ברנר

13 גם נתונים ספציפיים מצביעים על כך. למשל, בשנת 1946, 39 שליחות מבין 82 שליחים בגרמניה. רשימת השליחים לגולה בשנת 1946, אצ"מ, S6/1857. באוגוסט 1947 היו באיטליה ובגרמניה 114 שליחים, מהם 41 נשים. רשימת אנשי פלוגות הסעד הפועלים באיטליה ובגרמניה, 1.8.1947, אצ"מ, S86/347.

14 בין עשרות שליחים ציוניים-דתיים היו כ-12 שליחות דתיות. ראו, רשימת שליחי עלייה והצלה, ארכיון הציונות הדתית (להלן: אצ"ד), שואה 58; רשימת שליחים, 1946, אצ"מ, S75/4533; לאה גלי במכתבים לרוד ולברית העולמית, 26.7.1946, 13.8.1946, 1.9.1946, ארכיון הקיבוץ הדתי (להלן: הקב"ה"ד), גלי 25, 37, 131; השליחות הדתיות התמודדו עם דילמות ייחודיות שנבעו מזהותן הדתית, אך מפאת קוצר היריעה אין מאמר זה דן בדמותן.

15 למידע על ארצות מוצאן ושנות עלייתן ארצה של השליחות ראו, למשל, מרים יונגרסיס, מלכה וינר-רם, חיה רדין, ציפורה פורשר, לוטה כץ, רחל כץ, אסתר סטריקובסקי, מרים-מניה נדל, יהודית ברגמן, שפורה קלירקופר, רבקה הלר, רבקה פיטרושקה, פרידה מורגנשטרן, אצ"מ, S75/4570, S75/4598, S75/4595, S75/4585, S75/4574, S75/4573, S75/4552, S75/4583, S75/4550, S75/4593, S75/4561, S75/4587, S75/4582.

שבעברה גם פעילות ביטחונית ב'הגנה' ושליחות רכש בלבנון וסוריה, נבחרה לשליחות למרות שהעידה כי לא הכירה את עולמם של יהודי אירופה. בשל זהותה הארצישראלית המובהקת היה זה טבעי שתִּבְחָר למפעל השליחות.¹⁶ בהכללה, בבחירת השליחות ניתן דגש על ההיבט הציוני ולא בהכרח על ההיבט ההומניטרי.

עם זאת חשוב לציין כי חלק מהשליחות יזם את יציאתן לשליחות ממניעים לאומיים, אחרות – ממניעים 'נשיים-מסורתיים'. תכונת 'העזרה הטבעית' של האישה, למשל, הייתה בעבור חלק מהנשים מניע מרכזי ביציאה לשליחות. השואה והסבל הרב של הניצולים נגע ללבן והן ביקשו לסייע. חלקן התוודע למוראות התקופה באמצעות צביה לובטקין, גיבורת מרד גטו ורשה, שעדותה בוועידת הקיבוץ המאוחד ביגור ב-8 ביוני 1946 עוררה הדים רבים.¹⁷ תיאוריה הקשים וכנראה גם עובדת היותה לוחמת שנרתמה למאבק השפיעו על נשים שביקשו לעזור. למניה נדל היה ברור 'הצורך בעזרה'.¹⁸ גם חנה ברמק-שידלוב, שעלתה לארץ ערב המלחמה ויצאה לגרמניה בשנת 1946, אמרה: 'הנה אני ניצלת. אולי יש בכוחי לעזור לאנשים שעברו את כל הגיהנום הזה'.¹⁹ הן ביקשו לטפל בניצולים ולשקם פיזית ונפשית. סביר כי שאיפתן זו נבעה גם מזהותן הנשית-המסורתית.

מניעים אישיים היו בין הגורמים ליציאה לשליחות. לעתים היה זה יצר הרפתקנות, במקרים אחרים התמודדות עם שכול. פנינה שיינמן ביקשה להגיע לפולין על מנת לחפש את שרידי משפחתה וחבריה.²⁰ צביה להר-הרשקוביץ ביקשה לממש את 'צוואת' בן-זוגה, אליהו, שנפל באיטליה כחייל בבריגדה.²¹ גם פנינה דרומי, גנת בנהלל, כלתו של עלי בן-צבי שנפל במלחמת העצמאות בהגנה על קיבוץ בית קשת, ביקשה לצאת לשליחות לאחר נפילתו.²² אולם 'רצון' לבדו לא הספיק כדי לצאת לשליחות. הממסד הציוני (מארגן מפעל השליחות) בחן את התאמתה האישית של כל אחת מהמעומדות לשליחות, על תכונותיה, השכלתה וניסיונה, טרם צאתה.

16 פיני זק (עורך), ניצני תקווה, גבעת ברנר 2002 (להלן: זק [עורך], ניצני תקווה), עמ' 58; רות הקטין, כבוד הדרך שלי, תל-אביב 1990 (להלן: הקטין, כבוד הדרך), עמ' 64. צביה להר-הרשקוביץ לבית רוזנבאום, אחות במקצועה, פעילה בזכירות הקיבוץ המאוחד. זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 27-34.

17 חנה ברמק-שידלוב, בתוך: שליחות לגולה 1945-1948, תל-אביב תשמ"ט (להלן: שליחות לגולה), עמ' 491.

18 מכתב מניה נדל להנס בייט, מאי 1947, אצ"מ, S75/4583.

19 שליחות לגולה, עמ' 491.

20 שם, עמ' 109.

21 זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 35.

22 מכתב י' שרייבמן למדור השליחים של הסוכנות, 28.3.1948, אצ"מ, S86/30. עלי היה בנם של רחל ינאית ויצחק בן-צבי.

חשיבות רבה במיוחד הקנו לניסיון בהדרכה ובהוראה, בשל ייעודן העיקרי של השליחות – עשייה בקרב ילדים. גם יחסן לילדים הועמד במבחן.²³ נשים מנוסות בתחומים אלה היו נחוצות גם בארץ למוסדות שקלטו עלייה, אולם צורכי הגולה הועדפו על צורכי הארץ.²⁴ מורות לזמרה או להתעמלות נחשבו מתאימות במיוחד, שכן מטרת החינוך הייתה הקניית ערכי הציונות לילדים.²⁵ הנשים, במיוחד שליחות עליית הנוער, ענו על כישורים אלה,²⁶ אולם נדרשו מהן כישורים נוספים.

הופעה בפני ציבור הפליטים הייתה חלק בלתי נפרד מתפקיד השליחות (גם אם יועדו לבתי ילדים). מאחר שהיו שליחות אשר לא עברו הכשרה לקראת יציאתן,²⁷ ובשל הדימוי המסורתי של האישה, 'כל כבודה בת מלך פנימה', וה'אלם' שאפיין נשים בפרהסיה (גם באסיפות בקיבוץ), היה חשש באשר ליכולתן של שליחות בשטח הציבורי. בשל כך הקפידו לבחור בנשים מנוסות בפעילות ציבורית, וחשיבות לא מבוטלת יוחסה ליכולת הופעתן בפני ציבור.²⁸ צביה להר-הרשקוביץ יצאה לשליחות ללא הכנה מוקדמת. 'כנראה שסמכו עליי', אמרה, 'היה לי ניסיון בעבודה ציבורית'.²⁹ אולם לעתים תחושת השליחות ביחס לזהותן העצמית לא עלתה בקנה אחד עם תפיסת הממסד אותן. רות הקטין, חברת מזכירות הקיבוץ המאוחד ומנוסה בעשייה ציבורית, חשבה שאינה מתאימה לשליחות שכן 'תמיד היה לי קשה מאוד להחליט ללכת לפעולה ציבורית, יכול להיות שאני תיארת לי לעצמי שלכל פעולה ציבורית צריך לקבל הכשרה

23 רשימת מועמדים לשליחות עליית הנוער, 18.7.1946, אצ"מ, S75/4533; מכתב דוד אוימנסקי מהלשכה לעליית הנוער לתנועת המושבים והארגונים, 2.7.1946, שם.

24 כך אמר מפורשות ארנון [לא צוין שם משפחתו ותפקידו] בישיבת המועצה לענייני החינוך בגולה, ירושלים, 23.2.1947, אצ"מ, S86/54; מכתב חנוך רינהולד לבנימין זוסמן בהולנד, 14.11.1947, שם, S75/4535. ראו גם מכתב מכפר הנוער בן שמן למנהל לשכת עליית הנוער, בנוגע לחיה רדין, 14.3.1948, שם, S75/4595.

25 ראו, למשל, המלצה על נ"ל, מכתב משרד הסוכנות בפריס לא' דובקין ממחלקת הארגון של הסוכנות בירושלים, 13.6.1947, אצ"מ, S86/28; מכתב מפריס למדור השליחים של הסוכנות, 8.7.1947, שם.

26 ראו שאלונים של מועמדות לשליחות עליית הנוער בארצות הגולה, אצ"מ, S75/4570, S86/343, S75/4593, S75/4595, S75/4574, S75/4573, S75/4587, S75/4583, S75/4585.

27 הסוכנות, ההסתדרות והתנועות הקיבוציות קבעו כי על השליחים לעבור הכשרה טרם יציאתם. הם ארגנו סמינרים למועמדים, שעסקו בתחילה בעיקר בידיעת הארץ ולאחר זמן התמקדו במצב המחנות ובתפקיד השליח בהם. קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 109-112.

28 מכתב דוד אוימנסקי לוועדת הנוער של ארגון המושבים והארגונים, 29.12.1946, אצ"מ, S75/4534; זיכרון דברים פנימי על המשלחת לשטחי הכיבוש הרוסי בארצות אירופה, 17.10.1945, שם, KKL5/14182.

29 זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 9, 43.

רבה מאוד, להיות אדם בעל כישורים רחבים, ואת עצמי לא ראיתי ככזאת.³⁰ בדבריה אפשר להבחין בתחושת הנחיתות של האישה בספירה הציבורית גם כשהיא פעילה בציבור.

כישורי ה'נאום' של השליחות הועמדו למבחן. מרים מאיר, שליחה דתית בת 22, לא התלהבה מתפקידה החדש:

זה קצת מגוחך שדווקא אני, שונאת להרצות, ומוכרחה לעשות זאת כאן מתוך התלהבות, כי מוכרחים למשוך את הקהל. מילא, אני יכולה להגיד שאמנם אינני גאונית בזה, אבל לא יותר גרועה מאחרים; כך זה, כשאשוב אי"ה, תהיה לכן מרצה נוספת ברשימת המרצות של מועצת הפועלות; אבל אל תפחדנה, לא אעשה קונקורנציה לאף אחת. כי למרות הכל אני רק מרצה לשעת חרום!³¹

השליחות יצרה אפוא שינוי תפקודי. מרים מאיר הודתה כי תפקדה באופן חדש במסגרת שליחותה. אולם מדבריה עולה גם כי התפקוד החדש היה פועל יוצא של השליחות ולא דווקא חולל שינוי מהותי בזהותה.

ידיעת שפות הייתה הכרחית לשליחות למחנות העקורים שבהם רוכזו יהודים ממדינות שונות.³² אולם לתנאי המחנות ולמידת הזדקקותם לשליחים הייתה השפעה רבה על שיגור השליחים, ולכן היו מקרים שבהם שליחות פעלו ללא ידיעת שפת המקום. לחנה גורי-ריבלין לדוגמה היו תחושות מעורבות ביחס לשליחותה להונגריה, שכן לא ידעה כלל הונגרית,³³ אך היא מילאה את צו השליחות. גם רות הקטין, שהתבקשה להרצות בפני ניצולים בידיש, חששה מאוד בשל שליטתה המעטה בשפה זו. 'פחדתי פן אכשלי', אמרה, 'זה היה קשה מאוד. דיברתי לפניהם, סיפרתי על הארץ

30 הקטין, כברת הדרך, עמ' 61. רות הקטין, ילידת רוסיה 1901, חברת קיבוץ תל-יוסף ואחר כך עין חרוד, כיהנה כחברת כנסת מטעם מפלגת אחדות העבודה-פועלי ציון, ומפלגת העבודה. הייתה פעילה בנעמ"ת, בוועדות שונות בקיבוץ המאוחד, ובקליטת עלייה מברית המועצות ומרומניה בשנות השבעים.

31 מכתב מרים מאיר למוזכירות הארצית של מועצת הפועלות, 11.10.1946, אצ"ד, שואה 28. כן ראו זיכרון דברים בענייני שליחות רבקה כצנלסון, חתום על ידי " טשרנוביץ, 5.2.1948, אצ"מ, S75/4586; שאלון של מועמדות לשליחות עליית הנוער בארצות הגולה, 30.4.1947, שם, S75/4598.

32 לשכת עליית הנוער הקפידה על כך. ראו שאלונים של מועמדות לשליחות עליית הנוער בארצות הגולה, אצ"מ, S75/4570, S75/4573, S75/4574, S75/4595, S75/4561, S75/4582, S75/4587, S75/4585, S75/4583. ראו גם רשימת שליחי עליית הנוער לקפריסין, 1947, שם, S86/343.

33 שליחות לגולה, עמ' 229.

[...] על מה דיברתי אז אני לא יודעת. אני חושבת שגם לא ידעתי על מה אני מדברת.³⁴ ידיעת שפות לא הייתה אפוא גורם מכריע בבחירת שליחות ובקביעת יעד השליחות. תכלית השליחות הוגדרה מראש: הולכת הניצולים בדרך הציונית.³⁵ אולם לעתים התלבטו שליחות במהות שליחותן: האם תפקידן הומניטרי, ציוני או משלב בין השניים – מה שעלול היה להוביל לקונפליקט. 'פחדתי להיכנס', אמרה חנה גורי-ריבלין על הרגע בשלהי 1946, כשניצבה בפתח אולם בווינה שבו שהו פליטים רבים בצפיפות ובתנאים קשים:

מי צריך אותי בצפיפות הזו? למי אני חסרה כאן? אל מי אלך לבקש משהו לשנות לאחר יום של נסיעה בקור? אמנם, בושתי בעצמי. לא ידעתי מי ידאג לי, מי ייתן לי לישון במקום איזשהו, למי יש שמיכה מיותרת עבורי – והקור, כאמור, רב. זה היה מן חוסר כתובת, מן הרגשת ארעיות. למעשה זו הייתה אולי הפעם היחידה, שהרגשתי שאני, בעצם, במצב של פליט [...] הייתי מודעת לכך שזה לא אסון לעומת מה שעובר על היושבים באולם זה. אבל הייתה זו איזו שהיא התוודעות לסיטואציה.³⁶

ההתוודעות הראשונית לשליחות לוותה במקרים רבים בתחושת חוסר אונים ואף פליטות. תחושה זו התפוגגה עם העשייה האינטנסיבית במחנות, שיצקה תוכן ומשמעות לתפקידן. כל אחת מהשליחות נשאה עמה מכלול של תכונות, של קווי אופי, של התנסויות ושל השקפות עולם. הללו היו המצע להתפתחות הזהות האישית. להלן אנתח זהות אישית זו על ידי חלוקה לארבע זהויות משנה: נשית מסורתית, לאומית, קיבוצית ומשפחתית. זהויות אלה והקונפליקט ביניהן הובילו לעתים לצמיחה אישית ולהעצמה נשית.

ג. השליחה כ'אם ואחות': הזהות הנשית המסורתית

לזהות הנשית המסורתית של השליחות הייתה השלכה על יציאתן לשליחות, על תפיסתן העצמית במהלכה ועל תפקודן. בחברה היהודית היו הנשים מזוהות עם הספירה הפרטית והודרו מן הציבוריות. גם כשהן נטלו חלק פעיל במפעל הציוני כחלוצות או כלוחמות, זיהוין עם הדמות הנשית המסורתית 'התומכת, האימהית והמסייעת' נותר על

34 הקטין, כבוד הדרך, עמ' 64.

35 עירית קינן, 'כורח ובחירה בעליית שארית הפליטה', בשביל הזיכרון, חוב' 22 (אפריל 1997) (להלן: קינן, כורח ובחירה), עמ' 7.

36 שליחות לגולה, עמ' 231.

כנו.³⁷ חלוקת התפקידים המגדרית המסורתית ניכרה בייעוד השליחות. השליחים הגברים יועדו לתפקידי ריכוז וניהול (הכשרות, מחנות) ולרוב הם היו האחראים לענייני ארגון ועלייה – גולת הכותרת של השליחות. עבודותיהם הוגדרו לעתים קרובות 'כלליות' או 'תפקידים מיוחדים'. השליחות היו אמורות לפעול בקרב ילדים ונוער ובתחומי בריאות, חינוך, סניטציה ועבודה סוציאלית.³⁸ בפועל, לעומת זאת, התחולל לעתים 'ערבוב תפקודי' בהתאם לצורך. שליחות שנשאו בתפקידים מסורתיים כגון חינוך ועבודה סוציאלית פעלו גם בתחומי ארגון, עלייה וניהול, ואילו הגברים עסקו גם בעשייה תרבותית ופעלו בכתי ילדים.³⁹

מטפלות או מחנכות? שליחות בבתי ילדים

ילדים רבים ובהם יתומים ניצולי שואה שהו בבתי ילדים והיו זקוקים לטיפול ולשיקום.⁴⁰ השליחות מילאו בכך תפקיד מרכזי.⁴¹ הן היו 'אמהות הבית' של בתי הילדים, ניהלו את ענייני משק הבית ותפיסתן 'הכול למען הילד'⁴² ביטאה את עדיפות הטיפול בתחילה על פני החינוך הציוני. מניה נדל אמרה זאת מפורשות בעבודתה בבית ילדים בצרפת בשנת 1947: 'אני מנסה להקטין את השפעת הפוליטיקה הגבוהה על הילדים, במובן זה ש [...] לא ישכחו [...] לרחוץ את הידיים'.⁴³ כאחיות וכחובשות

37 יעל עצמון, 'מבוא: היהדות וההדרה של נשים מן הזירה הציבורית', בתוך: הנ"ל (עורכת), **אשנב לחייהן של נשים יהודיות, ירושלים תשנ"ה**, עמ' 19-20. נשים ביישוב היו קודם כול רעיות ואמהות ודאגו למשפחותיהן. ראו, Ester Fuchs (ed.), *Daughters of the Nation*, in: Deborah S. Bernstein, 'Israeli Women's Studies', New Brunswick, New Jersey and London 2005, pp. 78-96 (להלן: פוקס, נשים ישראליות).

38 רשימות תפקידים נדרשים, 28.4.1947, 4.5.1947, **אצ"מ**, S75/4534; דו"ח חיים הופמן בגרמניה למחלקת העלייה, 26.5.1946, שם, S86/57; דיווח דוד אטשטיין, בלון, אוקטובר 1947, למדור לשליחים, 13.10.1947, שם, S86/344. נשים הועדפו לעבודות משק בית. ראו דו"ח מרדכי [כנראה חיות] לוועדה לעליית הנוער הדתי, 1947, **אצ"ד**, שואה 47; דו"ח ללשכת עליית הנוער מקפריסין, 28.1.1947, **אצ"מ**, S75/1366.

39 ראו, למשל, דיווח ביומן המשלחת של הסוכנות היהודית בגרמניה, 9.2.1947, **אצ"ד**, שואה 34.
40 הראשונים שטיפלו בילדים היו מדריכים משארית הפליטה, ואליהם הצטרפו השליחים. על ילדים ונוער במחנות העקורים ראו, שלמה בר-גיל, 'בתי ילדים על אדמת אירופה', ילקוט מורשת, חוב' סה (ניסן תשנ"ח) (להלן: בר-גיל, בתי ילדים), עמ' 61-80.

41 בפברואר 1947, למשל, בעשרה מחנות ילדים בגרמניה היו 12 שליחים, מהם שמונה נשים. יומן משלחת הסוכנות היהודית מארץ ישראל בגרמניה, 9.2.1947, **אצ"ד**, שואה 34. ראו גם מכתב הנס בייט ל'י' חלוץ, 24.10.1946, **אצ"מ**, S75/4583; דיווחי מרים מאיר ופרידה זרובבל, יומן משלחת הסוכנות מארץ ישראל בגרמניה, מס' 4, מינכן, 8.4.1947, שם, S6/1911.

42 על פי שלמה בר-גיל התפיסה הכללית הייתה 'הכל למען הכנה לא"', אולם בבתי הילדים הגישה הנפוצה הניחה את הילד במרכז וצרכיו במרכז, זאת לצד הכשרה וחינוך לעלייה והתיישבות. בר-גיל, בתי ילדים, עמ' 76.

43 מכתב מניה נדל להנס בייט, מאי 1947, **אצ"מ**, S75/4583.

השגיוחו על הניקיון ודאגו לאוכל. 'כשתי אימהות טובות הקיפו שתי חובשות אלה את כל הילדים בעת בריאות ומחלה',⁴⁴ תיארה שולמית כץ. השליחות היו מקור של חום ודאגה אמהית לילדים היתומים. גם אם דובר בתפקיד נשי מסורתי, ייחודיותו ניכרת בתביעות מן השליחה שפעלה בסיטואציה יוצאת דופן בקרב ילדים אשר מציאות חייהם הייתה טרגית, תוך התמודדות עם קשיים פיזיים ונפשיים.

הדאגה לחינוך הילדים הביאה לשיתוף פעולה בין אנשי שארית הפליטה לבין שליחי היישוב;⁴⁵ בין השליחים לבין השליחות. אף שהשליחים בבתי הילדים כונו 'מדריכים' ו'מחנכים', והשליחות 'מטפלות' או 'אמהות בית', כינויים שהיו בבואת התפיסות המגדריות המסורתיות, גם השליחות עסקו בחינוך.⁴⁶ לפעילות בבתי הילדים הייתה תכלית ציונית – העלאת הילדים לארץ והכשרתם למפגש עמה. לפיכך ממוסדות לטיפול ושיקום הפכו בתי הילדים למרכזים חינוכיים ציוניים, ספוגים ברוח ארצישראלית.⁴⁷ בניגוד ל'טיפול' שאותו הפקידו בידי הנשים, החינוך (הציוני) לא נועד לנשים בלבד. מספרם של השליחים הגברים שעסקו בחינוך היה גבוה, שכן הם נשאו עיניהם לעבודה עם ילדים שנתפסו כ'פוטנציאל חלוצי'.⁴⁸ השליחות המטפלות שחשו כי 'מבין הילדים יש התעוררות רבה לכל דבר הבא מארץ ישראל', בניגוד למבוגרים 'העוסקים בבעיותיהם...'⁴⁹ שילבו את מיומנות הטיפול עם עבודה חינוכית-ציונית. היטיבה לבטא זאת לאה גלי, שליחת עליית הנוער וחברת קיבוץ טירת צבי, שהביעה 'רצון על-אנושי לעזור להם, ללמד ולהכין אותם במשהו לקראת חיי הארץ'.⁵⁰ תפיסת השליחה כגם וכמחנכת התעצמה. תופעה זו מוכרת מחברות לאומיות שבהן לנשים היה תפקיד מרכזי בצמיחת האומה החדשה גם מבחינה תרבותית-חינוכית. הן אלה שהעבירו לילדים את התפקיד החברתי-לאומי החדש.⁵¹ לפיכך השליחות, לבד מכישוריהן

44 שליחות לגולה, עמ' 488.

45 עדה שיין, 'הפעילות החינוכית במחנות העקורים', בשביל הזיכרון, חוב' 22 (אדר ב'-ניסן תשנ"ז) (להלן: שיין, פעילות חינוכית), עמ' 19.

46 מכתב יוסף הורוויץ להנס בייט, 12.3.1946, אצ"מ, S75/4533; עדות יואל קציר, בתוך: שליחות לגולה, עמ' 119.

47 מכתב דוד אומנסקי להנס גרטנר בפריס, 20.9.1946, בנוגע לשליחה ה"ק [כך במקור], אצ"מ, S75/4533. ראו גם שיין, פעילות חינוכית, עמ' 20.

48 אליעזר רבינוביץ, במדי אונרד"א עם שארית הפליטה 1946–1948, תל-אביב תש"ן, עמ' 51–52; קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 122–123; לבסקי, חיים חדשים, עמ' 173–174; 'ישיבת הוועדה לשליחות, 8.2.1946, אצ"מ, KKL5/14182; מכתב שליחי הברית העולמית של 'תורה ועבודה' למרכז העולמי של המזרחי ולקיבוץ הדתי, 14.10.46, אצ"ד, שואה 31.

49 מכתב מרים מאיר לברית העולמית של תו"ע ומזכירות מועצת הפועלות, 19.11.1946, אצ"ד, שואה 28.

50 מכתבי לאה גלי לדוד, 26.7.1946, 14.8.1946, ארכיון הקב"ד, גלי 25, 31.

51 למשל, אפי אבדלה ואנג'ליקה פסרה, 'השפעת המיגדר על ה"ווניות": אמנציפציה של נשים ומדיניות סיפוחים ביוון במאה התשע עשרה', היסטוריה, חוב' 5 (אדר א' תש"ס), עמ' 109–110. על

הטיפוליים האמהיים, היו אמורות להיות בעלות תודעה ציונית עמוקה. כפי שהגדירה בת-שבע צפלינסקי, שליחת הקיבוץ המאוחד, יש להיות מצוידים ב'ציוד חינוכי-אידאי, אשר יעזור [...] בעבודה הקשה, בפגישה עם הילד היהודי אחרי חורבן הרחוב היהודי. כך נשכיל [...] להעתיקו מאדמת נכר להגשמה חלוצית בארץ'.⁵² דווקא שכבת הגיל הרך (גילאי הגן והכיתות הנמוכות), שהייתה זקוקה ל'טיפול' יותר מכול נתפסה, כקרקע פורייה לעשייה חינוכית. המענה לתביעות הרגשיות האופייניות לגיל הרך היה בחיזוק הקשר הרגשי עם הארץ באמצעות שיחות, שירים וריקודים עבריים והקמת פניות ארצישראליות.⁵³ כאן בלט במיוחד הערך המוסף של השליחות.

בתיאורי השליחות עולה פעמים רבות הניגוד בין הקור והניכור הפיזיים והנפשיים בבתי הילדים לבין חומה הפיזי והאנושי של ארץ ישראל. בתי ילדים ששכנו במנזרים – מבנים גדולים וקודרים – השפיעו לעתים על מצבם הנפשי של הילדים שהיה ירוד בתחילה. השליחות שביקשו לחנכם התמודדו עם בעיות של תזונה לקויה, כליל שפות, פערים ברמת הידיעות, מחסור בציוד ובספרי לימוד, בעיות משמעת וכדומה. באווירה זו הייתה ארץ ישראל יעד כיסופים. השליחות היו 'משב רוח טובה מארץ חמדה', כפי שדימתה עצמה שולמית כץ. בואה של רות אלון מ'ארץ החלומות' קסם לילדים שקיבלוה בזרועות פתוחות על אף מצבם הבריאותי וההיגייני הרועע. 'הכמיהה לארץ הסעירה את דמיונם', אמרה. לזהות הנשית המסורתית של השליחות המטפלות בגשמיות נוספה זהות לאומית שתוארה במונחים רוחניים. לעתים נוצר קונפליקט בין הרצון ה'אמהי' לטפל בילדים ולגונן עליהם בתוך בית הילדים המגונן, לבין הכמיהה להעניק להם חינוך ציוני ולהעלותם לארץ, לעתים בהעפלה 'לא לגלית' ותוך סיכון

התנועה הציונית שייעדה לאישה את תפקיד חינוך ילדי האומה ראו, רחל אלבוים-דרור, 'האישה הציונית האידאלית', בתוך: 'על עצמון (עורכת), התשמע קולי? ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית, ירושלים תשס"א (להלן: עצמון, התשמע קולי), עמ' 104-106. על נשים כאמהות האומה ראו גם Nira Yuval-Davis, 'Women and the Biological Reproduction of "The Nation"', *Women's Studies International Forum*, Vol. 19, No. 1-2 (January-April 1996), pp. 17-24

52 שליחות לגולה, עמ' 136.

53 השליחה ב"א מדווחת מאמסטרדם: 'דרך פעולתנו חייבת להיות מותאמת לתביעות של גיל זה, היינו שעלינו לטפח ולחזק את הקשר הרגשי בינו לבין גורל העם ועם א"י המגשימה בפרט'. 18.5.1947, אצ"מ, S86/47; אריקה פרוכט בדיווח לוועדת השליחות של הסוכנות, [אין תאריך], שם, S86/57; מכתב שרה ציולינג לילדי עין-חרוד, שליחות לגולה, עמ' 547-548; צביה להר-הרשקוביץ בתוך: זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 94; מכתב מרים מאיר למועצת הפועלות, 16.3.1947, אצ"מ, שואה 28; דיווח מ-18.2.1947, בתוך: יומן משלחת הסוכנות מארץ ישראל בגרמניה, מס' 4, מינכן, 8.4.1947, אצ"מ, S6/1911. בקרב הילדים אורגנה 'ועדת קק"ל' שיצרה פינה ובה מפת הארץ, קופת קרן קיימת (לה תרם מי שדיבר לוועית במקום עברית), כרזות וחומר עיוני על קק"ל. 'דו"ח לאה גלי לאברהם רובינשטיין, 4.8.1946, שם, S75/4555. על פעילות למען קק"ל במחנות ראו, עדה שייץ, 'מעקורים חסרי בית לשותפים במפעל הציוני: שארית הפליטה במחנות העקורים בגרמניה ובאוסטריה וקק"ל', הקרקע וישוב הארץ: סדרת מחקרים, חוב' 7, ירושלים תשנ"ו.

חיייהם. יחסה של שולמית כץ לעליית הילדים שבהם טיפלה היה מורכב: 'מצד אחד, ידענו רק שעלייתם המיידית של הילדים ובני הנוער תציל דור צעיר שעשוי להבריא ולהיות ניכר בעלייה החלוצית המעטה שנשארה לפליטה. ומצד שני – לא רצינו לשלוח אותם בתנאים קשים מדי ובלי ביטחון בהצלחת מסעם'.⁵⁴ הפתרון לדילמה נמצא בסופו של דבר בפטרונות שהפגינו הגברים בהכתיבם לנשים את תפקידן ויעדיהן. כך היה במקרה שלעיל כשהוחלט על העלאת הילדים לארץ, וכך במקרים נוספים.

בתשובה על השאלה מה היה הכוח המניע בתפקודן של השליחות אפשר לומר כי במידה רבה הייתה זו הנחיית הגברים. חנה גורי-ריבלין ביקשה לפעול בגרמניה בשל ידעת השפה הגרמנית אולם היא נשלחה להונגריה בשל דרישת השליחים הגברים שהבהירו את נחיצותה של אישה שליחה מסיבה ברורה: 'היות וארבעת החברים שהיו אז שם [...] עסוקים היו חלקם בעבודה פוליטית וחלקם בעבודת הבריחה ובעבודת הארגון של התנועה [...] ולמעשה לא היה מי שיתפנה לעבודה בכתי ילדים'. אפשר לראות בכך גם חלוקה מגדרית שהתבטאה בשני מישורים: האחד בתפקוד – לבתי הילדים בהונגריה נדרשה שליחה-חברה שתעבוד עם הגילאים הצעירים [...]', השני בפטרונות הגברית, שהתבטאה בקבלת ההחלטה על ידי הגברים. התייחסותה של חנה גורי-ריבלין לכך הייתה מורכבת: 'הייתה לי הרגשה מעורבת. מחד – של חייל החייב במשמעת ומאמין בשיקוליהם של אלה הממונים עליו, ומאידך – תחושה שממילא לא אוכל לשנות דבר. אני כאן, לאחר ניתוק מבית וילד – ואין ברירה – אין לאן לברוח. הייתה גם הרגשת הצורך'.⁵⁵ השליחה האמינה שייעודה הוא צורך אמיתי, בעוד ייעוד זה נקבע גם בשל מינה עקב התפיסה הרווחת על התאמתן ה'טבעית' של נשים לטיפול בילדים. השליחה הייתה לאם לאומית, למטפלת ציונית. תפקודה ודימויה המסורתיים הועצמו, אולם לעתים התגלו בקיעים בתפקוד המסורתי כששליחות פעלו באופן שפרץ גבולות מגדר.

תפקוד נשי מסורתי או תפקוד חוצה גבולות מגדר? העבודה האדמיניסטרטיבית
תפקידי אדמיניסטרציה ופקידות לסוגיה היו נחלתן של שליחות רבות. כשם שמערך הפקידות בארץ בשנות הארבעים ראה עצמו כמפעל לאומי,⁵⁶ גם השליחות ראו תפקיד זה כחלק ממשימתן הלאומית. היה זה תפקיד נשי מסורתי שטמן בחובו לעתים גם העצמה נשית מסוימת, לדוגמה כשלווה בהתעסקות בכספים.⁵⁷ תפקידי ניהול ופיקוח

54 דיווח חנה לויטה, גרמניה 1947, לסוכנות היהודית בירושלים, 16.1.1948, אצ"מ, S86/343; שליחות לגולה, עמ' 484, 489, 496.

55 שם, עמ' 228-229.

56 על פקידות עברית לאומית ראו, דוד דה-פריס, 'פקידים עבריים בארץ ישראל', תיאוריה וביקורת, כרך 9 (חורף 1996), עמ' 41-56.

57 למשל, מכתב ד"ר ג' לנדואר למטה פלנטר, 17.9.1947, אצ"מ, S75/4588.

היו מחוץ לתחום עבור שליחות רבות.⁵⁸ אחדות, כמו רות הקטין שהייתה ראש משלחת הקיבוץ המאוחד באיטליה, מילאו תפקידי מפתח. לעתים לווה התפקיד ברגשות מעורבים שמקורם בזהות הנשית המסורתית של השליחה. לדוגמה, צביה להר-הרשקוביץ מונתה בשנת שליחותה השנייה למפקדת מחנה הכשרה של בני נוער בגרמניה. המחנה כלל גם משק עם אורווה, חזירייה, מסגרייה ופחחיה. היא קיבלה על עצמה את מינויה החדש בחשש, שכן לעבודה ניהולית כשבסמכותה עובדים רבים לא הייתה מורגלת מהארץ: 'איזה כבוד ואחריות יימסרו לידיי [...] אני קצת מבוהלת [...] מימיי לא ידעתי שאני יכולה ויודעת לעסוק בסידור עבודה [...]'. חוסר ניסיונה העיב על עבודתה ורצונה היה להוכיח את עצמה בתפקידה הגברי: 'בשעות היום אני עושה פנים חשובות נורא וממלאת מקום של שופט בכל מיני עניינים [...] אוי ואבוי לי אם הם ירגישו באחת מחולשותיי, ויש לי רבות [...] לאחר מעשה, אני מנסה לבדוק את כל מה שעשיתי ואת כל מה שלא עשיתי. האם עשיתי נכון?' עבודתה לא הייתה נטולת משברים: 'לא פעם [...] רצתי למשרד, סגרתי אחריי את הדלת ולקחתי לי רבע שעה כדי להתאושש וכדי לחזור אל הסבלנות ואל השקט. אחר כך אני שוב יוצאת אליהם שקטה'. לעתים היא חשה כי לא הצליחה להתנתק מ'ייעודה הנשי', כשמצאה עצמה על תקן גננת גם בתפקידה החדש: 'אני יושבת עם שלוש מאות צעירים שאינם יודעים להחזיק כף, מזלג וסכין ביד. אני ממלאת תפקיד של גננת. וגם את זה צריך לעשות בשקט, בחיוך ובסבלנות [...] מילה אחת קשה גורמת להתנגדות מוחלטת [...] אך גם המילה הרכה צריכה להיאמר בתוקף ובהחלטיות רבה'.⁵⁹ ההליכה בתווך, בין התכונות הנחשבות 'נשיות' כגון הכלה, סבלנות ואמפטיה, לבין התכונות הנחשבות 'גבריות' – תקיפות והחלטיות, אפיינה את זהותה החדשה ששילבה תפקיד נשי עם תפקיד גברי. זה אינו מובן מאליו, שכן במקומות שבהם גברים מילאו תפקידים ניהוליים דאגו במקרים רבים להביא נשים לתפקידים ה'אמהיים', כפי שהוצג לעיל במקרה של חנה גורי-ריבלין.

זהבה גפן ריכזה שני אזורים גדולים (שכללו שישה מחנות) בתנאים קשים, ולא היה זה דבר של מה בכך כשליד המשרד הארצישראלי בגרמניה הוקמה מחלקה רפואית בהנהלת ד"ר ג'ני טאוטשטיין, שליחה דתית שהייתה אחראית לבדיקת המועמדים לעלייה.⁶⁰ ביוזמת מחלקה זו הוקם ועד נכים שבראשו עמדה השליחה ז'ניה טברסקי, מחלוצות השירות הסוציאלי בארץ.⁶¹ לרוב כששליחות תפקדו כמנהלות היה זה

58 למשל, רשימת השליחים באוסטריה, 19.11.1947, אצ"מ, S86/344.

59 אפריל 1946, זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 55, 58, 61.

60 דו"ח זהבה גפן בגרמניה למרכז מפא"י, שלהי 1947, אצ"מ, S86/343; קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 133.

61 קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 134. ז'ניה טברסקי, ילידת רוסיה 1904, למדה באוניברסיטה בוורשה ובבית הספר הגבוה לעבודה סוציאלית בברלין, עלתה לארץ בשנת 1923, הייתה פעילה במפא"י,

בתחומים 'נשיים' כמו הזנה, בריאות וחינוך.⁶² בשל היעד הלאומי החשוב שיוחס לעבודה עם ילדי המחנות היו מנהלי בתי ילדים והמפקחים לרוב גברים, אם כי לעתים גם שליחות מילאו תפקידים אלה.⁶³

בתחילה נבע תפקוד השליחות מזהותן המסורתית. התפקידים הלאומיים נשמרו לגברים ואילו לתפקידים ההומניטריים ייעדו את הנשים. אולם נראה כי 'צו שעה' השפיע אף הוא והביא לעתים לפריצת הגבולות המגדריים. חברות לאומיות מזמנות לנשים הזדמנויות חדשות, וכך צמיחת לאומיות מלווה בחדירת נשים לספירה הציבורית. אולם הצעדים החדשים שנוקטות הנשים נועדים למען הלאום.⁶⁴ גם תפקידי ניהול שנטלו השליחות על עצמן לא נבעו מרצון למימוש עצמי בלבד אלא מעל הכול נועדו ליישום המטרה הלאומית שלשמה נשלחו.

רגשות נשית או רגישות אנושית

זהותן הנשית של השליחות באה לידי ביטוי במיוחד בהיבט הרגשי. התרגשות רבה אחזה בשליחות לנוכח הניצולים: 'מי שלא ראה כמו עיניו אינו מסוגל להבין [...] עדיין אני נרגשת מכל מה שעניי רואות ועל כן אני אוכלת וישנה מעט',⁶⁵ אמרה רחל כץ. אחד ההבדלים המגדריים התבטא ביחסם השונה של נשים וגברים לניצולים. היו שליחים שנטו לפתח יחס ביקורתי כלפי הניצולים בשל היעד הציוני שעמד במקד שליחותם.⁶⁶ גם השליחות הבחינו בכך, כפי שציינה צביה להר-הרשקוביץ:

חלק מהשליחים לא ראה בניצולים בני אדם שווים, אלא משהו אחר שקשה לדרוש ממנו אחריות והתנהגות אנושית. משהו נחות ופגוע בגופו ובנפשו. הם ראו עצמם כעליונים על הניצולים, ועל כן לא הצליחו להתחבר אליהם [...] ייתכן שהשליחים לא הצליחו להבין עד כמה

בהסתדרות הכללית ובמועצת הפועלות. לאחר קום המדינה ניהלה את המחלקה הסוציאלית בחיפה והייתה חברת כנסת מטעם מפא"י.

62 למשל, רשימת השליחים לגולה בשנת 1946, אצ"מ, S6/1857; יומן משלחת הסוכנות היהודית מארץ ישראל בגרמניה, 9.2.1947, אצ"ד, שואה 34; דו"ח על תפקידי השליחים בקפריסין, 3.7.1947, אצ"מ, S75/4535.

63 חנוך רינהולד, מרכז פעולה חינוכית בקפריסין, אגרת לשליחים, 1, מאי 1947, עמ' 30, אצ"מ, S75/4536; מניה נדל פיקחה על בתי ילדים בצרפת. מכתב הנס גרטנר לדוד אומנסקי, 3.5.1947, שם, S75/4583.

64 Sheila H. Katz, *Women and Gender in Early Jewish and Palestinian Nationalism*, Florida 2003, p. 147 (להלן: כץ, נשים).

65 רחל כץ מכפר הנוער בקפריסין, 1947 [אין תאריך מדויק], אצ"מ, S75/4573; הקטין, כבוד הדרך, עמ' 64.

66 קינן, כורח ובחירה, עמ' 7-8.

הפצעים עמוקים; ומה רבות הצלקות. חבל שלא כל השליחים ידעו להגיע להזדהות אמת עם הניצולים שהפכו לשבר כלי.⁶⁷

שליחות רבות, לעומת זאת, חשו אמפטיה.⁶⁸ חנה גורי-ריבלין, שנדהמה מיחסו המזלזל של שליח ארצישראלי כלפי חלק מהניצולים, אמרה:

לגבי כל פליט היה בבחינת קדוש [...] בשבילי כל אדם יהודי שסבל, או בכלל כל יהודי שבא ממזרח-אירופה, היה בבחינת קדוש שבקדושים בשל הסבל שעבר עליו ואולי גם בגלל האמונה התמימה שכל יהודי רוצה באמת לעלות לא"י [...] מי אני כי אשפוט? לא עברתי את מה שעברו אנשים אלה.

עם זאת היא הבינה גם את השליח העוסק בעבודה מסוכנת ואמרה כי אינה זכאית לשפוט אותו.⁶⁹ גם הגברים הודו כי בשאלת היחס הרגשי לניצולים 'בעיקר הצטיינו בזה השליחות שידעו לרכוש את אימונם של החברים. השליחות פנינה, רות לב ובת-שבע עשו בשטח זה הרבה מאוד'.⁷⁰ לזהותן הנשית הייתה קרוב לוודאי השפעה על כך.

צביה להר-הרשקוביץ נתנה ביטוי לזהותה הנשית כשליחה כשתיארה את פרידתה מצעירים באחד המחנות. הרגשתה הייתה כי נפרדה מבני ביתה, ולדבריה 'הם נפרדו ממני ללא אותן מליצות נדושות ותודות שבהן הם נפרדים מאנשי אונרר"א, הם נפרדו ממני כמו מאחות בוגרת או כמו מאם [...] נקשרתי אליהם מאוד [...] הפרידה קשה באמת'.⁷¹ השליחה הייתה אִם ואחות. בסוגיית הרגישות וביטוייה ניכר הבדל מגדרי הן בתפקוד של השליחות והן בהתבטאויותיהן.

ד. השליחה כבעלת זהות לאומית

לצד הפן הרגשני הנשי מצטייר בדמות השליחות פן לאומי, מגויס מאוד. השליחות, שהייתה כרוכה במאמץ פיזי ונפשי, תבעה אימוץ מאפיינים 'גבריים'. היא חייבה יציאה מהארץ לשנה לפחות, והיה עליה להיעשות מתוך גישה חלוצית, לרוב ללא קבלת שכר

67 זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 25.

68 קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 154; זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 25, 47, 69. קינן מתארת גם כיצד מלכה שפירא, שליחה מנהלל ואם לשניים, הזדהתה עם הניצולים, בעוד שליח בעל נתונים דומים גילה כלפיהם יחס נוקשה. קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 163. ראו גם תמר דומיניץ, 'בשליחות לאיטליה', זרעים, כרך 12, חוב' ט (סיון תש"ז, מאי-יוני 1947), עמ' 6; מכתב לאה גלי לדוד, 14.8.1946, ארכיון הקה"ד, גלי 31.

69 שליחות לגולה, עמ' 230.

70 מוטל תירוש, בתוך: שליחות לגולה, עמ' 148 [הדגשה שלי].

71 25.11.1946, בתוך: זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 83 [הדגשה שלי].

ובהסתפקות במועט.⁷² בתנאים אלה מניע אידאולוגי משמעותי היה מחויב המציאות. מבחינת הממסד הציוני מפעל השליחות היה מפעל לאומי מובהק. כשמניח נדל התלוננה על המצב העגום בגולה, נענתה:

העבודה [...] שלשמה הלכת אל הגולה בשליחות, היא שצריכה להדריך אותך באמונת מפעלנו, בעניינם המשותף של בני עמנו וילדיהם בא"י. שנת השרות שלקחת על עצמך מחייב[ת] אותך [...] להתעוררות ולפעילות חינוכית לקראת העלאתם של הילדים ובני הנוער, שיהיו מוכשרים להיקלט פה במסגרת תנועתנו.⁷³

הציפייה מהשליחה הייתה שתחצין את זהותה הארצישראלית. ציפייה זו הרתיעה לעתים את השליחות שחששו מהמפגש עם הניצולים: 'איך אוכל להיפגש איתם? [...] אני אשר חיה בחממה הזאת ששמה א"י [...] איך בכלל, מבחינה מוסרית, אוכל לדבר איתם, באיזו שפה?'⁷⁴ ההתגברות על הפער הייתה באמצעות העמדת זהותן הלאומית כיעד, כמודל לחיקוי עבור הניצולים, כפתרון למצוקתם.

זקיפות קומה לאומית הייתה מוטיב מרכזי בשליחותה של פנינה שיינמן, שליחת הקיבוץ המאוחד שהעמידה את ארץ ישראל העובדת כמחוז כסופים: 'סיפתי [...] על קיבוץ אלונים, על הפלמ"ח, על נופי כנרת, על רחל המשוררת'. זו זהותה הארצישראלית, כשדמות נשית במרכזה; אישה המקושרת לנופי הארץ, להתיישבות וליצירה עברית. לא פעם נשאלה אם החיים בארץ ישראל באמת כה יפים כמו שהיא משרטטת אותם. 'השיבותי בכנות וביושר לב שכך הם מצטיירים בדמיוני על אדמת פולין, תוך ניתוק מהבית וגעגועים אליו'.⁷⁵ ממקומה בגלות היה זה יעד נכסף גם בעבורה. בעיני הניצולים ארץ ישראל הייתה קשורה בגאולה: 'לעולם לא נוכל להבין מה קרה איתם כאן [...] הם מחכים לנו כמו למשיח, הם מאמינים שנביא להם את הגאולה ונעלה אותם ארצה'.⁷⁶ השליחה הארצישראלית הייתה למבשרת הגאולה בעיני הניצולים.

הכשרות חלוציות

מטרת העל של השליחות הייתה העלייה לארץ, וחברי תנועות הנוער וקיבוצי ההכשרה היו העולים המועדפים.⁷⁷ פעילות השליחות בהכשרות הייתה פועל יוצא של זהותן

72 מכתב דוד אומנסקי מהלשכה לעליית הנוער למועמדים לשליחות, [אין תאריך], אצ"מ, S75/4533.

73 מכתב הנס בייט למניה נדל, 28.5.1947, אצ"מ, S74/4583.

74 הקטין, כפרת הדרך, עמ' 61.

75 שליחות לגולה, עמ' 110-111.

76 צביה להר-הרשקוביץ, בתוך: זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 46-47.

77 האוכלוסייה שלא השתייכה לחברה החלוצית – הוונחה. קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 122-123, 128.

הלאומית. הן העבירו לחברים שיעורים בעברית וידיעת הארץ, הרצאות בתולדות הציונות והסוציאליזם, וציינו חגים כמנהג הארץ באווירה חלוצית, כהכנה לקראת העלייה.⁷⁸ גם הזהות הנשית של השליחה התבטאה בהכשרות. חנה גורי-ריבלין, לדוגמה, תפסה את ההכשרה כמשק ציוני, אך גם כבית. היא הכינה את חברי ההכשרה לעלייה אך טיפלה גם בניקיון המטבח – עבודה שהטילה על חברות ההכשרה.⁷⁹ בין הזהות הלאומית לזהות הנשית שרר לעתים מתח. כך לדוגמה במקרה שאירע במחנה הוכלנד בגרמניה, כשבשווג נדרס ילד גרמני ונפצע. צביה להר-הרשקוביץ, מנהלת המחנה ואחות במקצועה, הייתה שרויה בקונפליקט בין 'רגשותיה האמהיים' ל'רגשותיה הלאומיים' – שכן דובר בילד גרמני:

בחנתי את רגשותיי ומוזר, בעיני ילד נשאר ילד [...] גם אם הילד הוא בן העם הגרמני. לבי הלם בחזקה [...] במה הילד אשם? לא עלתה בי השנאה, גם לא הנקמה. כאחות, טיפלתי בו כפי שמטפלים בכל ילד פצוע בכל מקום אחר בעולם [...] פעלתי מתוך אינסטינקט אנושי פשוט ובריא. נקמה על גבו של ילד?⁸⁰

הזהות הנשית האמהית הכריעה במקרה זה את הזהות הלאומית. אך כאמור תכלית פעילות השליחות בהכשרות הייתה לאומית ונועדה להעלות את הצעירים לארץ.⁸¹

ארגון עלייה

'עלייה היא מילת קסם שלא תסולא בפז',⁸² אמרה צביה להר-הרשקוביץ וביטאה בכך את רחשי לבם של השליחים והשליחות כאחד. אולם בארגון העלייה בפועל עסקו בעיקר גברים. העלייה נתפסה כתחום גברי בשל הסכנה שהייתה כרוכה בה, בשל אופי התפקיד שחייב עסקאות כלכליות רחבות היקף ומשא ומתן עם שלטונות וגורמים מפוקפקים, ואולי גם בשל חשיבותה. לעתים גם שליחות שנתפסו כ'מתאימות' במיוחד עסקו בענייני עלייה. תפקידן העיקרי היה לשכנע ניצולים לעלות לארץ, לבחור מועמדים לאניות המעפילים ולהשיג אמצעי מחיה לאניות.⁸³

78 מכתב מיהודית, שליחה בצ'כיה, [אין נמען ותאריך], אצ"מ, S86/253; זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 17-18.

79 שליחות לגולה, עמ' 236.

80 מאי 1946, בתוך: זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 68.

81 שם, עמ' 54.

82 שם, עמ' 53.

83 זיכרון דברים על המשלחת לשטחי הכיבוש הרוסי באירופה, 17.10.1945, אצ"מ, KKL5/14182; אברהם גיבלבר על צביה, מתוך מכתב 6.8.1946, בתוך: שליחות לגולה, עמ' 418; הניה בר, שם, עמ' 518-520; זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 17-18.

גם השלטת מרות הייתה שונה בין נשים לגברים. צביה להר-הרשקוביץ, שניהלה מחנה בגרמניה ולבשה מדי אונרר"א (סוכנות הסעד של האו"ם שטיפלה בפליטים),⁸⁴ סייעה למוסד לעלייה ב' להעביר עולים לנמלים שונים מהם יצאו באניות מעפילים ארצה. היא העידה כי הניצולים סרו למרותם של השליחים, דבר שהיה רב משמעות בכל הנוגע לעלייה. אולם כשדובר בשליחה, המציאות לעתים הייתה שונה. כששוס ספקטור הובילה שיירת ניצולים בדרכם מגרמניה לצרפת (כשהיעד – ארץ ישראל), חששו נהגי המשאיות להבריח את הגבול בהנהגתה: 'אישה לא תוכל אותנו. כל הצרות באו עלינו כעת מפני שאישה מובילה את הטרנספורט', אמרו. שוש התאמצה להפגין מרות, ולאחר שעות ארוכות של מתח עברו את הגבול הצרפתי.⁸⁵ ייתכן כי החשש מהעדר כושר מנהיגות בקרב נשים או מאי קבלת מרותן הרחיק אף הוא נשים מתחום זה.

חינוך והזדהות עם ערכים לאומיים

במחנות העקורים, כמו בארץ, העיסוק בחינוך היה אקט לאומי מהמדרגה הראשונה, והשליחות המורות ניצבו בחזית הלאומית.⁸⁶ בקריאה למורים ולמורות להתנדב הוצגה ההוראה כשליחות לאומית. המורות היו לשליחות האומה שמשימתן הבטחת עתידה, לפיכך היה עליהן להנחיל את השפה העברית ולהכין את התלמידים לחיים בארץ ולחיי קיבוץ.⁸⁷ כן התבקשו להשתלב בעשייה ציונית במחנות. הצרכים החינוכיים הייחודיים של אוכלוסיית המחנות הודחקו.⁸⁸ בהוראה, השליחות ניצלו את כישוריהן הנשיים כמורות למען השגת יעדים לאומיים.

המאפיינים הלאומיים שהכשירו את השליחות למפעל זה גרמו גם לתסכולן בהיותן רחוקות מההתרחשויות בביתן הלאומי ומנועות מלהשתתף במאבק בארץ. חלק

84 המשלחת הארצישראלית (פלוגות הסעד) פעלה במסגרת אונרר"א ובמדיה. כך זכתה בהכרת השלטונות, וגם שליחי ההגנה והמוסד לעלייה ב' צורפו אליה כמסווה. קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 13-14, 147.

85 מיומנה של צביה להר-הרשקוביץ, אוקטובר 1947, בתוך: זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 98, וכן עמ' 14, 19-23.

86 שילוב נשים בהוראה היה גולת הכותרת של שיתופן בתחייה הלאומית כבר בעלייה הראשונה. מרגלית שילה, 'האישה – "עובדת" או "חברה" במפעל התחייה? על מקומה של האישה בעלייה הראשונה (1882-1903)', יהדות זמננו, כרך 9 (תשנ"ה), עמ' 133-136.

87 אלה היו התכנים העיקריים של תוכנית הלימודים שעוצבה במחנות. ברכה וינשטוק וצביה הרשקוביץ, יומן משלחת הסוכנות היהודית מארץ ישראל בגרמניה, 9.2.1947, אצ"ד, שואה 34.

88 על המורים במחנות העקורים ראו, עדה שיין, 'משלחת המורים מא"י למחנות העקורים, 1947-1949, דפוס של מפגש בין היישוב לשארית הפליטה', בתוך: יואל רפל (עורך), בריחים של שתיקה: שארית הפליטה וא"י, שנתון משואה, כרך כח (תש"ס) עמ' 89-92, 99, 100-107, 113; הנ"ל, 'מניצולים לאזרחים בוני אומה: על ההכשרה המקצועית במחנות העקורים בגרמניה', דור לדור, חוב' כז (תשס"ו), עמ' 225.

מהשליחות הצהירו על משמעות לאומית לעשייתן בגולה, וכך חשו שותפות גם ממרחקים.⁸⁹ שליחות אחרות העניקו משמעות רגשית רבת ערך לעשייתן. 'טוב להיות עכשיו עם השרידים שאנו תקוותם היחידה',⁹⁰ כתבה זהבה גפן לאחר כ"ט בנובמבר 1947 כשכמהה לארץ. גם צביה לה-הרשקוביץ הבינה את תביעת המוסדות שביקשו להישאר בשליחות: 'דווקא עתה הייתה שליחותנו במחנות העקורים חשובה ביותר. היינו אחראים להמוני הניצולים שלא ידעו את נפשם'.⁹¹ זהותן הלאומית התבטאה הן ברצונן להגיע במהירות ארצה ולהשתתף במאמץ המלחמתי, והן בקבלתן את צו הממסד הציוני שתבע מהן השתתפות במאבק מצדו האירופי.

ה. השליחה חברת הקיבוץ וזהותה הקיבוצית

חלק משמעותי מהשליחות היו חברות קיבוץ.⁹² בניחות זהותן הקיבוצית של שליחות אלה נבחנת תפיסתן העצמית לנוכח החברה השיתופית שאליה השתייכו. שוויוניות, הסתפקות במועט, העדפת צורכי הכלל על פני שאיפות הפרט והתגייסות לרעיון הציוני הלאומי הופנמו והיו לחלק בלתי נפרד מהזהות העצמית של חברי הקיבוץ ככלל ושל שליחותיו בפרט. הקיבוץ תמך הן ערכית והן מעשית בשליחות. קל יותר היה לצאת לשליחות בידיעה שהקיבוץ יתמוך במשפחה ושמקום העבודה אחרי השליחות מובטח.⁹³ זאת ועוד, הקיבוץ עמד בחוד החנית של המשימות הלאומיות והיה זה אך טבעי שיתגייס למשימה לאומית ראשונה במעלה. אין להמעיט גם בשאיפת התנועה הקיבוצית ליצור עתודה אנושית להתיישבות לאחר חורבן התנועות החלוציות באירופה; שאיפה זו הייתה גורם מרכזי בשליחות חברי קיבוץ.⁹⁴

חברות קיבוץ רבות יצאו לשליחות לאחר שקיבלו את מרות התנועה. החלטת הרוב במזכירות הקיבוץ המאוחד אילצה את רות הקטין לצאת לשליחות למרות לבטיה. גם הניה בר, חברת הקיבוץ המאוחד, יצאה לשליחות לאחר שלדבריה לא יכלה באותם

89 צפורה פורשר כתבה לאברהם רובינשטיין ב-20.1.1948: 'שמחה שמצאתי שדה רחב לפעולה.

אחרת היותי כאן, בשעה גורלית זו ביישוב, לא היה מוצדק כלל'. אצ"מ, S75/4585.

90 דו"ח זהבה גפן בגרמניה לסוכנות היהודית בארץ ישראל, 21.12.1947, אצ"מ, S86/343.

91 זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 22-23.

92 בשנת 1946, מבין 82 שליחים בגרמניה, היו 39 שליחות, מהן 22 חברות ההתיישבות העובדת (19

קיבוצניות ושלוש מושבניקיות). רשימת השליחים לגולה, 1946, אצ"מ, S6/1857. כן ראו שליחי

עליית הנוער לשבדיה, פברואר 1947, ישיבת הוועדה לשליחות, 8.2.1946, שם, KKL5/14182;

שאלוני מועמדים, שם, S75.

93 המוסדות העדיפו שליחים אלה מסיבות כלכליות. מכתב דוד אומנסקי לשמעון כהן, 27.10.1946,

אצ"מ, S75/453.

94 על שליחי ההתיישבות במחנות העקורים באיטליה ראו, יעקב מרקוביץקי, "אליטה משרתת" או

ציירי נפשות פוליטיים, דפים לחקר תקופת השואה, חוב' טו (תשנ"ט) (להלן: מרקוביץקי, אליטה),

עמ' 131-148.

ימים לערער על צו התנועה, וחנה גורי-ריבלין, חברת הקיבוץ המאוחד אף היא, קיבלה את מרות התנועה שייעדה אותה לשליחות בהונגריה, למרות שהסתייגה מכך.⁹⁵ קיבוצים אישרו ובמקרים אחדים אף החליטו על דחיית שובן לארץ של שליחות בהתאם לצורך התנועה.⁹⁶

שליחות חברות קיבוצים העמידו את תנועותיהן או קיבוציהן במוקד עשייתן. הן הציגו את החיים בקיבוץ בצבעים ורודים, כאנטי-תזה לחיים הקשים במחנות, וכיעד מועדף לעולים.⁹⁷ את ערכי הקיבוץ החדירו להכשרות באופנים רבים, כגון: הנהגת עבודה עצמית, הקמת מחסן בגדים משותף (משימה לא פשוטה בשל הקושי של הניצולים לוותר על רכוש פרטי), חגיגת סדר פסח בנוסח קיבוצי.⁹⁸ ועוד.

היו שליחים שנקרעו בין חובתם לפעול למען האינטרס הלאומי לבין מחויבותם לצורכי תנועתם. אישיותו הייחודית של כל שליח ושליחה הכריעה בשאלת מידת הירתמותו לפעילות פוליטית.⁹⁹ לאה גלי, חברת קיבוץ דתי ושליחת עליית הנוער, התמסרה לפעילות למען תנועתה. גלי השרתה בילדים שבקרבתם פעלה אווירה 'קיבוצית'; ניסתה להנחיל את ערכי החלוציות הדתית לצעירות דתיות באמצעות תכתובת ענפה שבה דנה בהרחבה בערכים אלה; נאבקה עם שליחי מפא"י שניסו לשכנע צעירות דתיות להצטרף לקיבוצים חילוניים, ועם אגודת ישראל שניסתה למשוך הבנות לכיוונם.¹⁰⁰ גם חנה גורי-ריבלין דגלה בעשייה תנועתית. על מנת ליצור הזדהות עם התנועה ולהקנות תחושת שייכות לעקורים היא טיפחה את סיפוריה של חנה סנש בהכשרות בהונגריה (כתביה של סנש היו בהונגריה, ניתן היה להצביע על ביתה ועוד).¹⁰¹ ההשתייכות לקיבוץ הייתה בעיניה אמצעי לשיקום הניצולים בשל תחושת ה'יחד', ההשתייכות, הערכים והטיפול הפיזי שיכול היה הקיבוץ להעניק. לעומת זאת

95 הקטין, כבת הדרך, עמ' 62. כך אירע גם לצביה להר-הרשקוביץ. זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 43.

על הניה בר וחנה גורי-ריבלין ראו, שליחות לגולה, עמ' 229, 516.

96 על פנינה שיינמן וחנה גורי-ריבלין ראו, למשל, שליחות לגולה, עמ' 112-113, 244-245; מכתב ללאה גלי (כנראה מחנוך), 19.4.1947, ארכיון הקב"ד, גלי 102; מכתב הקיבוץ הדתי ללאה גלי, 13.5.1947, שם, גלי 122.

97 מכתב שרה ציולינג לילדי עין-חרוד, בתוך: שליחות לגולה, עמ' 547-548. חנה גורי-ריבלין ראתה את עיקר עבודתה בהכשרה בחינוך לקיבוץ, שם, עמ' 236; הניה בר, שם, עמ' 517-518.

98 פנינה שיינמן, בתוך: שליחות לגולה, עמ' 112-113; חנה גורי-ריבלין, שם, עמ' 238; רות אלון, שם, עמ' 496.

99 מרקוביץקי, אליטה, עמ' 142.

100 מכתביה של לאה גלי לדוד, 26.7.1946, 14.8.1946, 1.9.1946, 24.9.1946, ארכיון הקב"ד, גלי 25, 26, 31, 37, 83, ולברית העולמית, 13.8.1946, שם, 131; מכתב לאה גלי למזכירות הקיבוץ הדתי, 21.10.1946, שם, 61; מכתב לאה גלי למאיר, 13.9.1946, שם, 81; דב קולה, 'תנועתנו בגולה', דעיים, כרך 12, חוב' ב (חשוון תש"ז, נובמבר 1946), עמ' 7.

101 שליחות לגולה, עמ' 243.

צביה להר-הרשקוביץ התנגדה להחדרת ויכוחים תנועתיים מפלגים לעבודת השליחים.¹⁰²

ההשתייכות לקיבוץ ששמר על קשר הדוק עם שליחותיו הקלה על בדידותן ונתנה להן תחושת 'בית' גם בגולה. תחושה זו הייתה מנוגדת לפליטות סביבן. לאה גלי תיארה כי 'רוב מכתבי הארץ זוכים לפרסום רב בין הסוכבים אותי ולפעמים עליי להעתיק קטעים לשליחה שיצאה איתי כי היא לא יצאה מחברה קיבוצית ועזובה היא לנפשה'.¹⁰³ הזהות הקיבוצית הייתה אפוא לא רק יעד חינוכי, אלא גורם משמעותי בתפקוד השליחות ובהשפעה על מצבן האישי. להשתייכות לקיבוץ הייתה השלכה במיוחד על זהותן המשפחתית של השליחות.

1. השליחה כבעלת זהות משפחתית

סוגיית זהותה המשפחתית של השליחה, דהיינו תפיסת האמהות שלה והתמודדותה עם הקונפליקט שבין הצרכים המשפחתיים לבין צו השליחות, היא הייחודית והמורכבת שבמכלול זהויותיה. השליחות הייתה כרוכה בניתוק ממושך מהמשפחה (לרוב שנה ואף יותר), עובדה שהקשתה במיוחד על גיוס אמהות. ובכל זאת חלק מהשליחות היו אמהות שעזבו זמנית את ילדיהן הביולוגיים והתמסרו לטיפול בילדים בגולה. הייתה זו קריאת תיגר על זהותה המסורתית של האישה ועל ייעודה. אי לכך סיפורן של האמהות השליחות מקציץ את שאלת הזהויות הנדונה במאמר.

בין שלושים לארבעים אמהות יצאו לשליחות. רוב השליחות היו רווקות או נשואות ללא ילדים.¹⁰⁴ לעומת זאת מספרם של הגברים הנשואים (רובם המכריע אבות לילדים) בין השליחים היה רב יותר ממספר הרווקים.¹⁰⁵ נראה כי לאבות היה קל יותר לצאת לשליחות ולהשאיר את ילדיהם לטיפולן של הנשים – מה שהיה מקובל בלאו הכי.

102 זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 48.

103 מכתב לאה גלי לדוד, [אין תאריך], ארכיון הקב"ד, גלי 29. גם צביה להר-הרשקוביץ שמרה באמצעות מכתבי חברה מהקיבוץ על קשר עם הארץ. זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 21.

104 למשל, ברשימת שליחי עליית הנוער במאוס 1947, מבין 33 שליחים 12 היו נשים: שבע רווקות, ארבע נשואות, ואחת לא ידוע. רשימת שליחי עליית הנוער, 20.3.1947, אצ"מ, S75/4534. בנובמבר 1948 היו 32 מורים שליחים, מהם 10 נשים רווקות וחמש נשואות (מהן ארבע עם ילד אחד או יותר, ושתיים שיצאו לשליחות עם בני זוגן). דו"ח מהמדור לשליחים למשרד הג'וינט בתל-אביב, 20.11.1948, שם, S86/359. לשכת עליית הנוער לא העניקה תמיכה כלכלית למשפחות השליחים. לרווקים או חברי קיבוץ היה קל יותר לצאת במסגרת זו. מכתבי דוד אומנסקי לתנועת המושבים והארגונים, 2.7.1946, שם, S75/4533; למועמדים לשליחות, [אין תאריך], שם. במשלחת הארצישראלית בשנת 1946 היו 26 אמהות (מבין 48 נשים שעל אודותיהן מצאה קינן נתונים). קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 150.

105 בראשית 1947 היו באיטליה ובגרמניה 81 שליחים, מהם 23 נשים, מהן 11 אמהות לילדים. מבין 58 השליחים הגברים, 26 היו אבות לילדים. רשימת הוצאות החזקת משפחות שליחי מחנות העקורים,

במשך דורות חונכו הנשים לתפיסת האמהות כייעוד מקודש ונטו לבנות את זהותן בעיקר בהקשר של אמהות ומשפחה.¹⁰⁶ בחברה היישובית ה'אמהות' לבשה ופשטה צורות מגוונות בהתאם לתפיסת העולם האישי של הנשים, אך כבחרות לאומיות רבות גם בחברה הציונית האמהות הפרטית נתפסה כאמצעי להגשמת מטרות לאומיות.¹⁰⁷ יציאת אמהות לשליחות מלמדת על בקיעים בתפיסה זו שנבעו מהצורך הלאומי.

בעוד גילן הממוצע של שליחות רווקות במשלחת הארצישראלית היה 32, גילן הממוצע של האמהות היה 39.6. עירית קינן משערת שאמהות צעירות יותר התקשו לצאת לשליחות בשל הצורך לטפל בילדיהן הקטנים.¹⁰⁸ לעתים היו גם אמהות צעירות בין השליחות. האמהות, צעירות ובוגרות כאחד, התקשו אמנם לעזוב את ילדיהן, אך אפשר לשער כי אמונותיהן וערכיהן, רצונן במעורבות, יכולותיהן וכישוריהן, האתגר שבהצלחת המשימה ועוד מניעים סייעו להן להתגבר על המכשולים. צו השעה הלאומי וצו התנועה היו הגורמים המרכזיים שהכריעו בעניין זה. סיפורה של הניה בר מעיד על כך. בר, שליחת הקיבוץ המאוחד, חשבה על שליחות למען יהודי אירופה עוד בעיצומה של המלחמה, בהיותה עדיין ללא ילדים. היא רקמה אז תכניות מרחיקות לכת. בשנת 1946, כשהתבקשה לצאת לשליחות, הייתה כבר אֵם לילד בן שלוש שנים:

באה הדרישה שאצא לשליחות לעבודה במחנה הפליטים [...] בא הלחץ מצד התנועה: 'הגיעה השעה שאפשר לעזור'. אומר את האמת, שבאותו זמן, עם בן בגיל 3, כאשר בעלי עובד מחוץ למשק [...], הייתה ההחלטה

[אין תאריך, כנראה 1947], אצ"מ, S86/347; רשימת אנשי פלוגות הסעד והשליחים לארצות אירופה, 25.11.1946, שם, S86/347. בנובמבר 1948 מבין 32 מורים שליחים, ארבעה בלבד היו רווקים, ואילו 13 נשואים (מהם 11 אבות לילדים, ושלושה יצאו עם נשותיהם לשליחות). דו"ח המדור לשליחים למשרד הג'וינט בתל-אביב, 20.11.1948, שם, S86/359. במשלחת הארצישראלית, בשנת 1946, 53 גברים נשואים לעומת 31 רווקים (מבין 85 גברים שעל אודותיהם מצאה קינן נתונים). קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 150.

106 אדריאן ריץ, 'ילוד אישה, תל-אביב תשמ"ט, עמ' 70-75; Nancy J. Chodorow, *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*, with a new preface, Los Angeles & London 1999 על אימהות בחברה היהודית ראו, פולה היימן, האישה היהודייה בסבך הקדמה, ירושלים תשנ"ז, עמ' 95-103, 127-122.

107 כץ, נשים, עמ' 95-96; שחלב סטולר-ליס, 'כך אגדל תינוק ציוני: הבניית התינוק והאם הארץ-ישראליות באמצעות ספרי הדרכה להורים', עיונים בתקומת ישראל, כרך 13 (תשס"ד), עמ' 293. על העצמת האמהות בחברות לאומיות ראו, E. J. Yeo, 'The Creation of "Motherhood" and Women's Responses in Britain and France, 1750-1914', *Women's History Review*, Vol. 8, No. 2 (1999), pp. 201-218; Joane Nagel, 'Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations', *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 21, No. 2 (March 1998), pp. 242-269

108 קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 150-151. הנתון על גילן הממוצע המבוגר יחסית של השליחות הרווקות ראוי לפרשנות סוציולוגית. אני לא עסקתי בכך.

לצאת לשליחות קשה מאוד בשבילי. המשק דרש שיצחק טבנקין יהיה הבורר והוא פסק שעליי לצאת לשליחות. באותם ימים אי אפשר היה לערער על צו התנועה ופסק דינה, ועל כן התחלתי בהכנות לשליחות.¹⁰⁹

גם האמהות המבוגרות יותר התקשו לצאת לשליחות הממושכת. רות הקטין, חברת קיבוץ בשנות הארבעים לחייה, התבקשה לצאת לשליחות בקרב שארית הפליטה, אך שיקולים משפחתיים הקשו עליה:

פתאום הבן שלי, שהיה איש פלמ"ח, יוצא לעבוד באוניות המעפילים [...] כלתי הייתה אז בהריון בחודשים האחרונים. הלכתי אל שאול מאירוב (אביגור) [...] ואמרתי: שאול תביט [...] תדחה את שליחותי עד לאחר הלידה. משהו צריך להישאר עם אשתו. זה לא יכול להיות כך. מה עוד שלבתי לא הייתה אמא. ושואל אומר: רות, את תסעי, ויצחק יסע, ואת תקבלי הודעה כשייוולד הנכד.¹¹⁰

הקטין יצאה לשליחות, ובעיצומה אכן קיבלה הודעה על הולדת נכדה. במקרה זה אנו עדים לתופעה שבה החברה הגברית הכריעה בשאלת האמהות וסימנה את גבולותיה. הניה בר, רות הקטין ואמהות נוספות פרצו את גבולותיה המסורתיים של אמהותן אך מילאו למעשה את צו הגברים. הקונפליקט בין הרצון להשתתף באופן פעיל במפעל הלאומי לבין הרצון לממש את האמהות, והקושי של אמהות למלא מחויבויות משפחתיות בד בבד עם מחויבויות לאומיות, אפיין נשים רבות בתקופת היישוב. היו מהן שוויתרו על מעורבות בספירה הציבורית ואחרות שניסו לקיים את המחויבות הכפולה לעמן ולמשפחתן, ושילמו על כך מחיר אישי.¹¹¹

נשים רבות ויתרו על יציאה לשליחות בשל אמהותן. אחרות יצאו לאחר שקיבלו את צו התנועה. אולם היו אמהות שבחרו בזירה הלאומית תוך התנתקות מיעודן המסורתי. אמהות אלה אף יזמו את שליחותן והצהירו על נכונות להיפרד זמנית ממשפחתן למען צורכי הלאום. מלכה וינר-רם, נשואה ואם לארבעה בנים בגילאי 9-23, הביעה נכונות להשאיר את משפחתה בארץ;¹¹² חיה רדין-ונכוצקר, נשואה ואם לבן (בן 17 וחצי), הביעה עצמה לשליחות,¹¹³ רחל כץ הביעה נכונות להיפרד, זמנית, ממשפחתה, וישנן

109 שליחות לגולה, עמ' 516.

110 הקטין, כברת הדרך, עמ' 63, 69.

111 יעל עצמון, 'היסטוריה של קבלת אחריות', בתוך: הנ"ל (עורכת), התשמע קולי, עמ' 134-135. על חלוצות העלייה השנייה ראו, דבורה ברנשטיין, 'קולות מן הגרעין הקשה: מסיפוריהן של צעירות העלייה השנייה', שם, עמ' 116-133.

112 שאלון של מועמדת לשליחות עליית הנוער בארצות הגולה, 30.4.1947, אצ"מ, S75/4598.

113 שאלון של מועמדת לשליחות עליית הנוער בארצות הגולה, [אין תאריך], אצ"מ, S75/4595.

דוגמאות נוספות.¹¹⁴ לעתים יצאו השליחות עם חלק מילדיהן. היה זה כששני בני הזוג שהו בשליחות.¹¹⁵

השליחות-האמהות הפנימו את זהותן הלאומית שקבעה כי צורכי הכלל גוברים על צורכי הפרט. הלאמת הפרט נגעה בכול. גם המשפחה, שבמסורת היהודית הייתה בעלת ערך דתי וכללי,¹¹⁶ הוכפפה לצורכי הלאום. אולם במקרה דנן אין מדובר רק באמהות המסופקות מכך שהן מגדלות את ילדיהן הפרטיים בביתן ומעניקות להם את הערכים החדשים של הלאום,¹¹⁷ ואף לא רק בהרחבת האמהות הפרטית לאמהות לאומית.¹¹⁸ במקרה של השליחות האם הפרטית הייתה ל'אם לאומית' של ילדי הגולה. אפשר אפוא לנסות ולראות את התופעה כמקרה של המרת אמהות פרטית בלאומית – מושג שמצאתיו הולם את הסיטואציה שבה השליחה הייתה אִם לילדי הגולה; היא כמו העדיפה אותם על ילדיה הביולוגיים, שנעזבו זמנית. תפיסת האמהות הפרטית כיעד לאומי, הערכה החוזרת לא אחת במחקרים על לאומיות, מאתגרת על ידי המרת האמהות הפרטית באמהות הלאומית, והעדפת האחרונה בשל צו השעה בחברה הלאומית. אפשר לראות בכך סוג נוסף של 'אמהות לאומית'.

חלק ניכר מהנשים השליחות היו חברות קיבוץ. תפיסת האמהות הלאומית ותפיסת הילדים כנכס הכללי יושמה בחברה הקיבוצית שבה הילדים היו חלק מ'הרעיון הקיבוצי', חיוניים להמשכותו של הקיבוץ. החינוך המשותף ובית הילדים שבו גודלו הילדים וחונכו הלכה למעשה הקלו על יציאתן של האמהות לשליחות ממושכת.¹¹⁹ בשל כך גם אמהות עירוניות שיצאו לשליחות הפקידו לעתים את ילדיהן בקיבוצים.

114 שאלון של מועמדת לשליחות עליית הנוער בארצות הגולה, 23.5.1947, אצ"מ, S75/4573; רשימת שליחי עליית הנוער לקפריסין, 1947, שם, S86/343. וכן למשל, חנה ברמק-שידלוב, בתוך: שליחות לגולה, עמ' 491; צביה להר-הרשקוביץ, בתוך: זק (עורך), גיציני תקווה, עמ' 35, 43.

115 למשל, דבורה גרץ-ויינברג, מכתב מרים די ליאו-גרזון להנס בייט, 1.6.1947, אצ"מ, S75/4534; יוסף ופרידה ואלק משדה יעקב, רשימת שליחים של עליית הנוער, 1946, שם, S75/4533; לינדה לוי, מכתב י' שרייבמן לאריה שטרן ברומא, 2.2.1948, שם, S86/1.

116 ראו, למשל, מ' פירון, 'המשפחה בתפיסת היהדות', משפחות בית ישראל: ספר הכינוס למחשבת היהדות, כרך יח (1976), עמ' 273-280.

117 ראו, למשל, Louise Vincent, 'Bread and Honour: White Working Class Women and Afrikaner Nationalism in the 1930s', *Journal of Southern African Studies*, Vol. 26, No. 1 (March 2000), pp. 64

118 Sheila H. Katz, 'Adam and Adama, "Ird and Ard": En-gendering Political Conflict and Identity in Early Jewish and Palestinian Nationalism', in: Deniz Kandiyoti (ed.), *Gendering the Middle East, Emerging Perspective*, London and New York 1996, pp. 83-105

119 האמהות כסמל לאומי הגיעה למיצוי בשיטת 'החינוך המשותף'. סילביה פוגל-ביז'אוי, 'אמהות ומהפכה: המקרה של הנשים בקיבוץ, 1910-1948', שורשים, חוב' ו (תשנ"א), עמ' 143-144, 153-151.

בשלושת שלבי השליחות (הפרידה, הגעגועים והשיבה) ניכרים הקונפליקט והמחיר הגבוה שנאלצה האם לשלם ביציאה לשליחות. גם אבות התמודדו עם קשיי הניתוק מהמשפחה, עם הגעגועים והדאגה.¹²⁰ אך יש לשער כי בשל התפיסה המגדרית המסורתית שהייתה מושרשת בחברה הארצישראלית, לפיה בעידן של מאבק לאומי מקום הילדים עם אמותיהן, עזיבת האבות רווחה יותר ונתפסה באור אחר.

הפרידה

למען היעד הלאומי היו האמהות מוכנות לשאת בכאב הפרידה מן הילד.¹²¹ צביה להר-הרשקוביץ התגעגעה בשלוש שנות שליחותה לגדעון, בנו של חברה. גדעון אף היה הסיבה לכך שביקשה לסיים את שליחותה: 'הרגשתי צורך וחובה לטפל בגדעון, בנו של טיטה. גדעון כתב לי הרבה מכתבים. הוא כתב כמו שילד יכול לכתוב וביקש ממני שאחזור הביתה. לגביי, היה רצונו זה בעל משקל מכריע'.¹²² אולם מול שאיפתה להיענות לרצון הילד ולחזור ארצה לאחר שליחות ממושכת ניצב רצון הלאום, שתבע המשך עבודה מאומצת במחנות העקורים. המוסדות הלאומיים דרשו ממנה להישאר בשליחותה ולהר-הרשקוביץ השלימה עם צו השעה.¹²³ כמו אצל נשים אחרות גם אצלה גברה האחריות הלאומית על שאיפות הפרט.

תחושת השליחות האמהות הייתה כי המצב הקשה הן במחנות העקורים והן בארץ מחייב אותן לדאוג לכל ילדי ישראל באשר הם ולא רק לילדיהן הפרטיים. גם הילדים נדרשו לשאת בעול הלאומי והיו אמורים לקבל את הפרידה מאמם בהבנה ובאהבה. מעמדם כילדים פרטיים היה משני למעמד 'ילדי ישראל'. ילדי השליחים חשו נטושים,¹²⁴ למרות שהוערכו על נשיאתם בעול, כפי שהעיד זאב רימון באומרו: '[...] השליחים האמיתיים היו הרעיות והילדים הקטנים שהשארנו בבית'...¹²⁵ אפשר להבחין בדבריו במסר הכפול של החברה ביחס ליציאת נשים לשליחות. מחד גיסא סברו כי על נשים לעזוב את ילדיהן הפרטיים ולהתגייס למען ילדי הלאום, מאידך גיסא אמהות שנתרו עם ילדיהן בבית ואפשרו לבני זוגן לצאת לשליחות לאומית – הוערכו על כך.

120 למשל, ישראל קופיט, שליח הקיבוץ המאוחד, בתוך: שליחות לגולה, עמ' 121.

121 כך הצדיקה מניה נדל את הפרידה ממשפחתה: 'עבודה יפה נעשתה כאן ואין אני מתחרטת על שנסעתי למרחקים אלה'. מכתב מניה נדל להנס בייט, 4.7.1947, אצ"מ, S75/4583. חנה גורי-ריבלין העידה על כך מהכיוון ההפוך. בהעדר משמעות ותכלית לאומית לא מצאה טעם בפרידה הקשה מבנה: 'ראו, עזבתי ילד קטן בבית, אני רוצה לעבוד, אחרת אין משמעות ואין הצדקה לכל המאמץ הגדול של הפרידה'. שליחות לגולה, עמ' 232.

122 גדעון להר, בנו של מרכזי טיטה לקסברגר, בעלה השני, שלו נישאה בשנת 1955, נפל במלחמת ששת הימים. זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 21-22.

123 זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 23.

124 קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 166-171.

125 שליחות לגולה, עמ' 461.

הגעגועים

עם השליחות התעצמו הגעגועים לילדים שנשארו בארץ. 'אני רוצה שלא תצחק לי, כתבה מניה נדל, 'הפרידה מן הבית יותר קשה לי מאשר חשבתי בהיותי בארץ'.¹²⁶ במכתב אחר פירטה: 'אני מאוד מתגעגעת הביתה וגם יופיה של פריז ושל צרפת לא מפצים אותי על זאת [...] רק ההתחייבות האישית ובמקצת הרגשה שגם אני עוזרת כאן, מחזיקים אותי בזה'.¹²⁷ אך לרוב, שליחות שתיעדו את שליחותן מיעטו להביע את געגועיהן במילים. מהכתובים עולה כי הזהות הלאומית הצניעה את 'האמהות הטבעית'. ייתכן כי הסבל הרב והמתמשך שהיה נחלתם של ניצולי השואה לו היו עדות גימד את כאב הגעגועים, ואולי זה אף נתפס כ'בכיינות' העלולה להחליש את עמידת החברה שכאמור ביקשה לסגל לעצמה דימוי גברי חסון במיוחד בשעת מאבק לאומי. אפשר שהיה זה פרי החינוך הקיבוצי והשלמה אידאולוגית עם תפיסת הילד כנכס הכלל, שבשלו הוצנע הרגש האמהי. לעומת זאת לעתים קרובות הביעו שליחות געגועים לקיבוץ ולתנועתן והפגינו את דאגתן לנוכח אירועים ביטחוניים קשים שפקדו את הארץ.¹²⁸ הבלטת השתייכות אמהות לחברה הלאומית והצנעת מקומן המסורתי בחיק המשפחה ניכרת בכתביהן.

השיבה

לא מצאתי עדויות רבות המשקפות רגשות אשם של האמהות ה'נוטשות'. בשוכן מהשליחות העידו האמהות השליחות כי קורבנן היה כדאי ומצאו סיפוק במפגש המחודש עם בני ביתן. הניה בר שקיבלה על עצמה בשליחות מטלות רבות שדחו את שיבתה הביתה, אמרה עם שובה מהשליחות הממושכת: 'החזרה הביתה, הפגישה עם בני הקטן, עם בעלי, היו תמורה מלאה לאותו מאמץ שנעשה במשך השנה'.¹²⁹ אולם לבחירת האמהות היה קרוב לוודאי מחיר שניכר לא רק בגעגועיהן לילדים, אלא גם בהשפעת הניתוק הטוטלי על ילדיהן, שהיו לעתים רכים בשנים ושגדלו ללא אָם לצדם במשך תקופה ממושכת. סוגיה זו טעונה מחקר מעמיק בפני עצמו.

ז. השליחות כהעצמה נשית

השליחות חבשו 'כובעים' רבים. אחד מהם היה זהותן המגדרית. מודעותן כנשים ניכרה בפעילותן. בחברות לאומיות נשים מצויות בדילמה. עליהן לבחור בין השתתפותן

126 מכתב מניה נדל להנס בייט, 4.7.1947, אצ"מ, S75/4583.

127 מכתב מניה נדל להנס בייט, מאי 1947, אצ"מ, S75/4583.

128 שם; מכתביה של צביה להר-הרשקוביץ, בתוך: זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 72-75. על חנה גוריי-ריבלין שהביעה דאגה רבה לחבריה בקיבוץ גשר ראו, שליחות לגולה, עמ' 244-245.

129 שליחות לגולה, עמ' 521.

במאמץ הלאומי (התובע התמסרות טוטלית ונאמנות למטרות הלאומיות) לבין שאיפתן למימוש עצמי נשי.¹³⁰ השליחות לרוב התמסרו למאבק הלאומי. תודעתן העצמית הנשית נדחקה מפני הזהות הלאומית. אמנם היו שליחות שהגיעו מרקע של מעורבות בארגוני נשים בארץ וביקשו לפעול גם בקרב נשים במחנות העקורים,¹³¹ אך פעילותן זו הייתה משנית לתפקודן העיקרי.

רחל כצנלסון-שז"ר, פעילה מרכזית בתנועת הפועלות בארץ, יצאה בשנת 1947 למחנות העקורים בגרמניה במטרה לעסוק בחינוך בני נוער. לצד עשייתה זו פעלה גם למען נשים. היא ביקשה לרכז נשים במחנות במסגרת הסתדרותית, בניסיון ליצור התארגנות נשית למען נשים על פי המודל הארצישראלי.¹³² בדומה לכצנלסון-שז"ר, רוב השליחות שפעלו למען נשים עשו זאת בנוסף לתפקידיהן האחרים וביוזמתן העצמית. חוה פרנקל שנשלחה למחנות באיטליה לעבודה חלוצית בהכשרות דתיות התמסרה גם לסיוע לאמהות ולנשים הרות.¹³³ היה זה צורך של ממש. אולם כשלאה ביסקין ביקשה לטפל באם ובילד, נדחק עניין זה לשולי העשייה בשל צרכים אחרים.¹³⁴

גם מרים מאיר שמה לה למטרה לפעול בקרב נשים בנוסף לעבודה במחנות: 'אני רוצה להפגיש את הנשים הדתיות ולתת להן קצת שיחות על תנועת הפועלות אצלנו, כי הנשים עוד הרבה פחות מאורגנות מאשר הגברים'.¹³⁵ הייתה זו הסתכלות נשית על מצבן הייחודי של הנשים. מאיר עבדה בארץ בלשכת העבודה (מחלקת הבנות) של בני עקיבא, והייתה מזכירת ארגון הפועלות של הפועל המזרחי.¹³⁶ היה זה טבעי שתפנה גם לנשים במסגרת השליחות, אף שזו לא הייתה המטרה המוצהרת של שליחותה. מרים מאיר עמדה בקשר רצוף עם מועצת הפועלות של תנועת הפועל המזרחי בארץ. היא

130 על פי יעל ישי נשים שביקשו להשתתף במפעל הלאומי הצניעו את הפן המגדרי, ואילו נשים שהעמידו את הסוגיה המגדרית לנגד עיניהן לעתים נמצאו מחוץ למאמץ הלאומי. Yael Yishai, 'Between the Flag and the Banner', בתוך: פוקס, נשים ישראליות, עמ' 190.

131 13 שליחות ארגוני נשים: רבקה ובר, שרה רם, ליליה בסביץ, רות יונגרמן, בוגיה הלפרין, זהבה גפן, חנה היימן, חיה סלוצקי, צלה רוזן, רחל רובשוב (כצנלסון), בת-שבע ורדימון, הדסה רבינוביץ, חנה מסר-אדלר. אצ"מ, S86/347.

132 בין היתר יזמה כצנלסון-שז"ר את הוצאת הספר דברי פועלות ביידיש. מאיר איילי, שליחות לגולה, עמ' 331-332; מכתב מרחל [כצנלסון-שז"ר] לחברות, מינכן, 18.1.1947, אצ"מ, S86/57. ראו גם תמר שכטר, רחל כצנלסון שז"ר: ביוגרפיה של מהפכנות תרבותית, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן תשס"ד, עמ' 145-146.

133 רשמי ביקור של דבורה אלינר באיטליה, שלהי 1946, אצ"ד, שואה 23.

134 היה עליה לדאוג ליתר תושבי המחנה. מכתב לאה ביסקין לזאב חקלאי, 6.10.1947, אצ"מ, S86/345. במחנות היו לידות רבות והיה צורך לטפל בנשים. קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 149-150.

135 מכתב מרים מאיר לברית העולמית של תו"ע ומזכירות מועצת הפועלות, 19.11.1946, אצ"ד, שואה 28.

136 ראיין עם מרים מאיר, נערך על ידי ד"ר פנינה מייזליש, 25.3.2000, אצ"ד, AV/6.

קיבלה מהן מידע על הנעשה בארץ ומשלוחים שונים לילדי המחנות.¹³⁷ טובה סנהדראי שעמדה בראש מועצת הפועלות הדתית העריכה את עבודתה של מרים, אולם הבינה את המגבלות על הפעולה בשטח זה: 'אין אנו משלות את עצמנו במחשבה שאת יכולה להקים שם תנועה פעילה, אולם כל מה שאת עושה, זה בלי ספק חשוב, אפילו אם לא תהיינה תוצאות גדולות'.¹³⁸

בחלק מהמקרים הונחו שליחות מהארץ לפעול מלכתחילה בקרב נשים. לאה גלי, שליחת עליית הנוער בשבדיה, שבה התרכזו לאחר השואה ניצולות צעירות רבות, התבקשה מפורשות על ידי תנועת הקיבוץ הדתי לפעול בקרבן: 'את לאה יודעת עד כמה אנו צריכים חברות בקיבוץ. והנה כר נרחב לפניך. לוי לכן ו"עשי עוגות" מהחומר הזה...'.¹³⁹ התנועה הדגישה את ההיבט הנשי של עשייה זו תוך שימוש בדימוי נשי. לאה גלי ביקשה להנחיל לצעירות את ערכי הקיבוץ הדתי, אך מאחר שהייתה שליחת עליית הנוער, לא נותר לה זמן רב לעשייה זו.¹⁴⁰ העשייה בקרב נשים הייתה מטרת לוואי של שליחותה ופועל יוצא של היותה אישה. מנקודת ראותה של לאה גלי, נקודת המוצא לעשייתה ה'נשית' הייתה התנועה 'שלא תישמט מתחת ידינו עמדה כה חשובה שבבדיה שמה – קרי תוספת חברות לקבוצותינו'.¹⁴¹ לאה גלי פעלה בקרב נשים למען התנועה. התייחסותה לצעירות הייתה אף היא דרך משקפיים תנועתיים ולא נשיים: 'אחדות מהן חניכות השומר הדתי בפולניה. חומר חלוצי טוב [...] ישנן בין החברות שרוח "מאה שערים" בהן. לא אשמתן היא. כך הורגלו בבית אבא ואמא, ועל מסורת הוריהם מוכנות הן להקריב את חייהן [...] קשה יהיה להרגילן לחיי חברה'.¹⁴²

היו שליחות שללא רקע תנועתי או חברות בארגון נשים פעלו בקרב נשים, שוחחו עמן והרצו בפניהן,¹⁴³ מתוקף 'אחוזה נשית'. מחקרים מצביעים על יכולתה של סביבה נשית תומכת להיות מקור כוח נפשי לנשים, שכן היא מחזקת ביטחון עצמי, מאפשרת

137 מכתב טובה סנהדראי לארגון החברות של הפועל המזרחי במחנה בגרמניה, 18.6.1947, אצ"ד, שואה 28.

138 מכתב טובה סנהדראי למרים מאיר, 10.6.1947, אצ"ד, שואה 28.

139 מכתב דוד ללאה גלי, 28.6.1946, ארכיון הקב"ד, גלי 23. וכן 'יש אצלכם רזרבה גדולה של חברות, ואת לאה, היא יודעת כמה אנו סובלים מחוסר חברות [...]'. מכתב דוד ללאה גלי, 30.7.1946, שם, גלי 28; מכתב לאה גלי לדוד, 24.9.1946, שם, גלי 83.

140 לאה גלי כאבה את חוסר יכולתה לפעול יותר: 'זה לא מספיק ויותר מזה אין ביכולתי לעשות [...] איני יכולה להשלים שאת נפשי כביכול הצעתי ותו לא'. מכתב לאה גלי לדוד, 26.7.1946, ארכיון הקב"ד, גלי 25.

141 מכתב לאה גלי למשה, 15.8.1946, ארכיון הקב"ד, גלי 33. ובמקום אחר: 'נוכחתי פעם נוספת שבמעט מאוד פעולה היינו יכולים להעמיד לתנועתנו חיל נשים ממש'. מכתב לאה גלי לדוד, 24.9.1946, שם, גלי 83.

142 מכתב לאה גלי למזכירות הקיבוץ הדתי, 21.10.1946, ארכיון הקב"ד, גלי 261.

143 דו"ח זהבה גפן בגרמניה למרכז מפא"י, שלהי 1947, אצ"מ, 343/86.S.

ביטוי רגשי ומעצימה את היכולת הנשית.¹⁴⁴ השליחות לא יצרו 'סביבה נשית' עבורן, שיכולה הייתה להוות מעין קבוצת תמיכה. אך נוצרו סביבות נשיות של נשים במחנות בהנחיית שליחות מהארץ, שהבינו כי יצירת סביבה נשית תומכת יכולה לסייע להן. התודעה העצמית הנשית ניכרה גם בדיווחי שליחות לארץ, שמלבד מכתבים לסוכנות, לתנועה ולקיבוץ, דיווחו גם למועצת הפועלות או לוויצ"ו (גם כשלא נשלחו מטעמם).¹⁴⁵ לאה גלי חשה את היותה אישה בבואה לתעד את עשייתה. היא כתבה בנימת התנצלות ומתיחת ביקורת קשתה עליה במיוחד: 'קשה לבוא לבקר את מישהו בשעה שאתה עוד לא עשית משהו בכלל, לא כל שכן משהו חיובי [...] גם רציתי ללמוד תחילה ולהיות בטוחה שראייתי נכונה ולא מבוססת על רשמים בלבד, לבל יאמרו נשים דעתן קלה'.¹⁴⁶ היא חשה אחראית לדימוין של נשים שליחות. היה עליה להוכיח את עצמה, והיא נזהרה שלא לשגות. העדר ניסיון בכתיבה העיב על ביטחונה העצמי. היא הודתה בכך: 'איני יודעת את המלאכה של כתיבה לשם כתיבה'.¹⁴⁷ לאחר כחודשיים שבהם התנסתה בעשייה חדשה, התעצם ביטחונה העצמי והדבר ניכר גם בכתיבה שלא הייתה עוד 'מתנצלת'. השליחות יכלה אפוא לסייע בעיצוב תודעתן העצמית הנשית של השליחות.

רוח השליחות בכתיבי השליחות

זהותן האינדיבידואלית של השליחות הוצנעה כלפי חוץ אך ניכרה בכתיבהן, שבהם ביטאו את רגשותיהן ותחושותיהן. חנה נוה מבחינה בין 'שפת לאום' שדימוייה גבריים לבין 'שפת אם' שהיא שפה נשית של ייצוגים נשיים,¹⁴⁸ ושתיאוריה מתחברים לפרטי והאינטימי. גם בכתיבת השליחות ניתן למצוא אינטימיות החורגת מההקשר הלאומי. מכתביה האישיים של לאה גלי רוויים געגועים. בפני חברתה הביעה את תחושותיה: 'כה עצובה הייתי כל הדרך. פשוט התגעגעתי לאנשים קרובים...'¹⁴⁹; או 'לאט לאט אני מתחילה לקבל את הגזירה של גלות'.¹⁵⁰ במכתבים אלה נחשפו גם כישוריה העלומים,

Galit Reisner Shmueli, *The Circle of Feminine Voices: Life Stories*, M.A. Thesis, Touro College, Jerusalem 2000

145 למשל, מכתביה של מרים מאיר, 19.11.1946, 16.3.1947, אצ"ד, שואה 28; מכתב בבה אידלסון ממועצת הפועלות למפא"י, אחדות העבודה, השומר הצעיר ומחלקת העלייה של הסוכנות, 30.9.1946, אצ"מ, S6/1857.

146 מכתבה לאה גלי לדוד, 14.8.1946, ארכיון הקבה"ד, גלי 31 [הדגשה שלי].

147 מכתב לאה גלי למאיר, 13.9.1946, ארכיון הקבה"ד, גלי 81.

148 חנה נוה, 'על האובדן, על השכול ועל האבל בהווה הישראלית', אלפיים, קובץ 16 (תשנ"ח), עמ' 85-120.

149 מכתב לאה גלי לפנינה, 17.7.46, ארכיון הקבה"ד, גלי 17; מכתב לפנינה ללאה גלי, 19.11.1946, שם, 132.

150 מכתב לאה גלי לפנינה, [אין תאריך], ארכיון הקבה"ד, גלי 18.

כפי שהעידה פנינה חברתה: 'בינתיים נעשית גם פרוזאית, פייטנית ומוזיקלית – לא כפי שתיארת עצמך כל הזמן'.¹⁵¹

קשיים רבים, פיזיים ונפשיים, ליוו את עבודת השליחים במחנות העקורים.¹⁵² אך כשם שחויית השליחות של הנשים הייתה שונה בהכרח מזו של הגברים, כך גם תחושותיהן ביחס לקשיים ובעיקר ביטויים בכתב. השליחות הרבו לתאר בכתובים את הקשיים עמם התמודדו. הניתוק הפיזי מהארץ היה קושי מרכזי עבורן. עצמאותן הפתאומית עוררה בקרבן חששות. הניה בר התקשתה לעזוב את חיי הקיבוץ המוגנים: 'הגעתי לאיטליה ונהייתי עצמאית בן לילה, אחרי למעלה מעשר שנות חממה של חיי קיבוץ הצטרכתי להתמודד עם העצמאות הזו'.¹⁵³ גם הידיעות המדאיגות מהארץ הרבו דאגה. '[...] התדע דוד', תיארה לאה גלי, 'מה פירוש, בשביל אנשים הכה מושרשים בארץ, להיות בימים טרופים אלה בחו"ל? התדע שלא פעם, לא יכולנו לבוא בין הנוער באשר נדמינו לחיות פצועות בקשר למתהווה בארץ?...'¹⁵⁴ צביה להר-הרשקוביץ חשה בקונפליקט בין מקומה הפיזי במחנה לבין מקומה הרוחני בארץ. כשקיבוצה גבעת ברנר היה בלב אירועי 'השבת השחורה' ביוני 1946, לא היססה להביע את כמיהתה לארץ:

משהו מכווץ את גרונוך והראש מסתחרר. אבל עכשיו את צריכה להיות שקטה, שקטה מאוד ולשלוט בכל תווי פניך [...] את, שליחה מהארץ, בשקט ובמלוא האחריות את צריכה לשקול כל מילה שתוציאי מפיוך, שלא תסעיר את הרוחות [...] מהיכן לוקחים את השקט הזה בשעה שאת רוצה להיות, מהר ככל האפשר, בבית? [...] לו ידעתם מה הייתי נותנת כדי להיות רק יום אחד בבית.¹⁵⁵

מקום נכבד בכתבי השליחות הוקדש לתיאור עייפותן הרבה, שהגיעה לעתים עד כדי אפיסת כוחות,¹⁵⁶ ולאקלים הקשה שהכביר. כשלאה גלי ביקשה לשוב ארצה, אמרה: 'נדמה לי שאף אחד לא ירצה לגזול ממני את התענוג להתחמם בקיץ בחומו של עמק בית שאן לאחר החורף של הצפון'.¹⁵⁷ לילה אחד בגרמניה, בעיצומה של סופת שלגים, איבדה צביה להר-הרשקוביץ את דרכה, וכמעט קפאה מקור. לבסוף, כשמצאה את דירתה, חשה חוסר אונים ובדידות עמוקה:

151 מכתב פנינה ללאה, 6.6.1946, ארכיון הקבה"ד, גלי 16.

152 קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 113-114.

153 שליחות לגולה, עמ' 516.

154 מכתב לאה גלי לדוד אומנסקי, 9.8.1946, אצ"מ, S75/4555.

155 זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 72-73.

156 מכתב מניה נדל להנס בייט, 15.6.1947, אצ"מ, S75/4583; ראיין עם מרים מאיר, נערך על ידי ד"ר

פנינה מייזליש, 25.3.2000, אצ"ד, AV/6.

157 מכתב לאה למשה ממוכירות הקבה"ד, 14.4.1947, ארכיון הקבה"ד, גלי 142.

לא היה אכפת לי משום דבר. נכנסתי כפי שאני למיטה [...] כל הבגדים הרטובים היו עליי, גם את המגפיים לא חלצתי. ניסיתי להפשיר את גופי הקפוא ולא הפסקתי לבכות. הייתי במצב של חוסר אונים מוחלט, ועוד בגרמניה! קשה לתאר את הרגשתי בלילה זה – להיות חסרת אונים בלב גרמניה. תמיד הייתי מודעת לכך שאני נמצאת בארץ אויב. פתאום חשתי בזרות איומה ובבדידות נוראה במקום הארור הזה.¹⁵⁸

קשה לתת מענה לשאלה אם תחושת חוסר האונים והבדידות הועצמו בשל נשיותה או שמא כאישה העזה להעלות חוויות אלה על הכתב. השליחים הגברים מיעטו לתאר סיטואציות כגון אלה, אף שמן הסתם גם הם התמודדו עם קשיים דומים. נדמה כי ל'רגש' היה מקום מרכזי בתיאוריהן. על כך מעידים גם קשייהן בעבודתן עם הניצולים. הניה בר נאלצה להתגבר על אי אמון וחשדות מצד הניצולים שחוו סבל רב, והמתינו זמן ממושך לעלייה: 'זו הייתה תקופה נוראה בימי השליחות שלי; קשה היה לעזור לחברות בהריון, לילדים קטנים [...] צפיפות, מחלות, עצבנות, מרידות ומריבות היו מנת חלקם של האנשים, בשבילי זה היה ממש סיוט [...] תקופה זו הייתה קשה גם מבחינה אישית'.¹⁵⁹ צביה להר-הרשקוביץ תיארה את אוירת היאוש ששררה במחנות ואת פחדה מזעם הניצולים: 'הקללות הראשונות נשפכות דווקא עלינו', אמרה. במכתב להוריה עמדה על הקושי הרגשי הכרוך בעבודתה עם הניצולים: 'הורים יקרים, אני מתביישת לספר לכם, אבל אני בוכה הרבה. קשה לראות את הזוועה הזאת. כל ייסורי הפרטיים על מותו של אליהו [בן-זוגה של צביה] מתגמדים למראה היתמות הזאת'. הרצון לסייע לפליטים מחד גיסא וחוסר היכולת לתת מענה למצוקות מאידך גיסא העצים את תסכול השליחות. בכל זאת, סיכמה להר-הרשקוביץ במכתבה, 'אני יודעת וגם אתם יודעים שמקומי כאן עכשיו'.¹⁶⁰

שליחות נמצאו לעתים על סף התמוטטות נפשית. היו שליחות שנכשלו במאמציהן להתמודד עם הקשיים ושבו ארצה. מרים מאיר הגיעה לקצה גבול יכולתה כשלאחר שנה וארבעה חודשים נשלחה לעבוד עם ילדים שחזרו לגרמניה בגירוש 'אקסודוס': 'דמעות היו בלי סוף, התרגשויות [...] אני כמעט התמוטטתי, ואז החליטו שאנחנו חוזרים'.¹⁶¹ ובכל זאת, רוב השליחות מילאו את שליחותן עד תום, למרות הקשיים. בתעודן את מפעלן נתנו דרור לתחושותיהן.

158 זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 26.

159 שליחות לגולה, עמ' 518.

160 זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 88, 93-94.

161 ראיון עם מרים מאיר, 25.3.2000, אצ"ד, AV/6; עדות של לאה גלי על אחת השליחות, במכתב לדוד, 24.9.1946, ארכיון הקבה"ד, גלי 83.

ח. סיכום

תופעת השליחות היא מקרה ייחודי. היישוב היהודי בארץ, שחש מחויבות כלפי שארית הפליטה, העמיד אתגרים לא פשוטים בפני שליחיו. הנשים שהשתתפו במפעל השליחות נאלצו לשלם על כך מחיר משמעותי: ניתוק מהארץ, קשיים פיזיים ונפשיים שהיו נחלתן, התמודדות עם קונפליקטים בין ערכים מרכזיים בחייהן ועוד. בולט במיוחד הקושי שהיה כרוך בפרידת למעלה משלושים האמהות מילדיהן לתקופה ממושכת. לאורך השנים מילאו נשים, ובהן מניה שוחט ורחל ינאית בן-צבי, תפקידי שליחות ברחבי העולם ועזבו לשם כך זמנית את ילדיהן. כך נהגו גם אמהות שהתגייסו לצבא הבריטי.¹⁶² אולם עשייתן לא התמקדה בטיפול בילדים אחרים. ייחודן של האמהות השליחות למחנות העקורים היה בכך שהן הקדישו עצמן לטיפול מסור בילדים הפליטים בהשאירן את ילדיהן הביולוגיים בבית. כך המירו אמהות אלה זמנית את זהותן האמהית המסורתית בזהות של 'אמהות הלאום'. זהו סוג חדש של אמהות הנובע מההקשר ההיסטורי המשקף את תפיסת הלאום כמשפחה. התקופה שבין שואה לתקומה, שאין שנייה לה, תרמה לכך שהזהות הלאומית הועדפה במקרה הנדון על פני הזהות האמהית.

מעדויותיהן של שליחות עולה קונפליקט מתמיד בין הזהויות שצוינו לעיל, היונק מפערים בין מחויבויותיהן בתחומים השונים של חייהן לבין המציאות. תחושת המשמעות שהעניקו לעשייתן, סבלם של הניצולים והצורך בשיקום לאחר החורבן, סייעו להן לבחור בשליחות ולהתמודד עם המחיר האישי והמשפחתי.

האבחנה המגדרית במפעל השליחות בלטה בתפקידים שמילאו במחנות. נראה כי התפקידים הלאומיים-ציוניים נשמרו עבור הגברים, בעוד התפקידים הטיפוליים-הומניטריים נועדו לנשים. הנשים שאפו להעניק – לתרום ולרתום את הכול, וראו בפליטים מי שזקוקים לסעד, תמיכה והכלה. עם זאת הנשים יצקו תוכן ציוני בפעילותן ההומניטרית. זאת ועוד, גם כשתפקידן היה נשי מסורתי הוא בוצע בתנאים בלתי שגרתיים מאתגרים והעמיד בפניהן תביעות יוצאות דופן. לפיכך גם תפקודן הנשי המסורתי של השליחות במחנות היה ייחודי.

הגברים בתוקף תפקידם הם שדרשו מהנשים לצאת לשליחות, והם שהחליטו על יעדיהן ועל תפקידיהן במחנות. הנשים נענו ליוזמה הגברית. האם בעובדה שהגברים היו בעמדת פיקוד אפשר לראות תפיסת שליחות גברית שנשים היו צריכות להיות כפופות לה, או שמא גם נשים בעמדת פיקוד היו מגלות עמדה זהה? לנוכח העובדה שאין לפנינו דוגמה של פיקוד נשי, ומאחר שקולות שערערו על הצורך לשלוח אמהות נשמעו דווקא מעזרת הנשים, אפשר לשער שמדובר כאן בעמדה פטרונית גברית. תופעה זו הולמת

162 עשרות אמהות התגייסו לצבא הבריטי מתוך אלפי נשים. תנאי השירות שלהן היו שונים מאלה של השליחות (למשל, הן קיבלו חופשה בת שבוע מדי פעם). אני מודה לענת גרנית הכהן על מידע זה.

חברות לאומיות, שגם בהן צורכי האומה המתפתחת הוגדרו על ידי הגברים, והם שהכפיפו את צורכי הנשים לצרכים הלאומיים.¹⁶³

מפעל השליחות יצר הווייה קדם-ארצישראלית בקרב הפליטים על מנת להכניסם לקראת עלייתם. הוא היה מעין 'בועה' ארצישראלית שבה עסקו ללא לאות ביצירת זהויות ארצישראליות, ובה רוכזה תמצית התפיסה של אנשי הארץ בדבר הטיפוס העברי החדש. מפעל השליחות מספק לנו אפוא פריזמה ייחודית לבחינת תפיסתן העצמית של השליחות ושל האופן שבו ביקשו לעצב זהות חדשה. בצורה אותנטית ובלתי אמצעית הציגו השליחות בפני הניצולים דמות של אישה ארצישראלית חדשה: עצמאית, יוזמת, לאומית, קיבוצניקית במקרים רבים, אך גם אמהית, מכילה, מטפלת ומחנכת. זו דמות הממזגת זהויות מספר; דמות שצמחה בארץ ישראל המתחדשת על מצע של תרבות יהודית מסורתית.

זהותן החדשה של השליחות ינקה ממספר זהויות במקביל וניכרת במורכבותה. במהלך השליחות הפנימו השליחות שלל זהויות. הן היו שליחות הארץ, הלאום, המוסדות הציוניים, התנועה, הקיבוץ – כמו הגברים. הן עסקו בענייני חינוך, הכשרה, דאגו לתעסוקה לאנשי המחנות, ארגנו את רשימות המועמדים לעלייה ועוד.¹⁶⁴ השליחות היו אפוא מורות ומחנכות, עובדות סוציאליות, פקידות, יוזמות תעסוקה אך בעיקר פעילות ציוניות. המייחד אותן הוא הפן הנשי שדחף אותן לעשייה ייחודית גם בקרב נשים, שגרם להן לגלות רגישות במקום שזו הייתה חסרה, שהביא אותן להחצנת תכונותיהן ה'אמהיות' בעבודתן עם ילדים, ולגלות אמפטיה במפגשן עם הניצולים. כפי שתיארה רות הקטין: 'דיברתי לפניהם [לפני הניצולים]. סיפרתי על הארץ. אמרתי שהנה באתי להיפגש איתם וקצת לעזור וקצת להסביר וקצת לנחם'.¹⁶⁵ הן ביקשו לספר ולעזור, להסביר ולנחם. הזהות הלאומית לא מחקה את זהותן הנשית. אולם הן עצמן העדיפו לעתים להצניעה בשל התמסרותן למאמץ הלאומי שהיה כורח המציאות. תופעה זו עולה בקנה אחד עם מצבן הכללי של נשים ביישוב שהעדיפו את 'השחרור הלאומי' על פני 'שחרור האישה'.¹⁶⁶

נראה כי שליחות שינו את מבטן על החיים בעקבות השליחות. רות הקטין תיארה: '[...] היהדות שבי העמיקה על יסוד הפגישות הרבות מספור עם יהודים שבאו מהגיהנום

163 כץ, נשים, עמ' 147.

164 יומן משלחת הסוכנות היהודית מארץ ישראל בגרמניה, 9.2.1947, אצ"ד, שואה 34; ראיון עם מרים מאיר, 25.3.2000, אצ"ד, AV/6; מכתב מרים מאיר לברית העולמית של תנועת תו"ע, 7.11.1946, שם, שואה 28; בדיווח מ-18.2.1947, בתוך: יומן משלחת הסוכנות מארץ ישראל בגרמניה, מס' 4, מינכן, 8.4.1947, אצ"מ, S6/1911.

165 הקטין, כברת הדרך, עמ' 64.

166 כץ, נשים, עמ' 164.

[...] מפיהם שמעתי עדויות ומהם למדתי לעמוד בכל קושי [...].¹⁶⁷ גם הניה בר תיארה תחושה דומה:

כשאני מנסה לסכם מה נתנה לי שנת השליחות, מעל ומעבר לכל הדברים שתרמתי, היא יצרה בלבי תחושה של עם יהודי אחד ואין להפריד בין היושבים בארצם ובין הבאים אליה. למדתי להבין אנשים בצערם ואני חושבת שבאותה שנה בגרתי ולמדתי יותר ממה שיכולתי לתת לאחרים.¹⁶⁸

אף צביה להר-הרשקוביץ ראתה את השליחות כך: 'אותי ללא ספק השליחות ביגרה, היא העמידה אותי בפני מציאות אשר למולה כל הדברים שקרו לי וקורים לי עד היום הם פעוטים לעומת מה שעברו הניצולים. היא שינתה לי את כל הפרופורציות, את המבט על החיים'.¹⁶⁹ צורת ההסתכלות החדשה על החיים שאימצו במהלך השליחות, לא נעלמה עם תום מפעלן.

מפעל השליחות שהיה חלק בלתי נפרד מהמאבק הלאומי פתח בפני השליחות חלון הזדמנויות לשינוי בזהות. בעדויותיהן מבטאות השליחות את השינוי שחל בהן במישור האישי-הומניטרי-פילוסופי. מן הסתם גם במישור המגדרי חל בהן שינוי תודעתי. ההתנסויות פורצות גבולות המגדר והראייה ש'אפשר גם אחרת' היו בבחינת זרע שנטמן בקרקע ועתיד לנבוט ולצמוח בשנים שיבואו בעתיד. כיום, במבט לאחור, אפשר להתייחס לסיפורן של השליחות גם כאל מורשת מגדרית המפרה, מעודדת ותומכת בתביעות המגדריות העכשוויות – גם אם הללו לא היו בתודעת השליחות בשנים ההן, בעיצומה של עשייתן.

167 הקטין, כברת הדרך, עמ' 70.

168 שליחות לגולה, עמ' 521.

169 זק (עורך), ניצני תקווה, עמ' 25-26.